

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ HİKAYELERİNDE MEKÂNLARIN BELLEĞİ (1923-1940)

*THE MEMORY OF PLACE IN EARLY REPUBLICAN PERIOD STORIES
(1923-1940)*

Ferudun AY

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Dr., Bandırma Onyedü Eylül
Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Balıkesir,
Türkiye.

ORCID: 0000-0001-7341-8983

E-mail: fay@bandirma.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 13.10.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 18.11.2025

Kaynak Gösterim / Citation:
Ay, Ferudun (2025). "Erken
Cumhuriyet Dönemi
Hikayelerinde Mekânların
Belleği (1923-1940)", Yeni Türk
Edebiyatı Araştırmaları. 17/34,
387-424.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.624>

Öz

Türk edebiyatında hikâye türünde kişiler ve olaylar kadar mekân da temel bir unsur olarak algılanmakta ve dönemin algısı içinde ele alınmaktadır. İnsan üzerindeki işlevi bakımından edebî metinlerdeki mekânın belleği bir hatırlamanın ötesinde kavrama, algıya, anlamlandırmaya, yeniliğe, felsefî ve psikanalistik bakış açlarına göre yorumlanmaktadır. Bellek kavramı sayesinde insanın hatırladıkça geçmişe döndüğü ve yeniye inşa ettiği imkân, mekân aracılığıyla sağlanmaktadır. Mekân, belleği canlandırır ve hatıralara işaret eden ilişkisiyle geçmiş anlatmaya yardım eder, geleceğe aktarım yapar. Mekânın, insanda duyuları, deneyimleri, algıları, izlenimleri, hisleri, kavrayışları hatırlama eylemiyle muhafaza etmesi, bellek metaforunun nesneleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Nesneleşen hatırlama metaforu, mekânın farklı yorumlama özelliğini ortaya çıkaran dinamik bir yapı olmuştur.

Bu çalışmada Erken Cumhuriyet Dönemi 1923-1940 yılları arasında öne çıkmış yazarların yayımlanmış hikâyeleri, mekân poetikası çerçevesinde ele alınmıştır. Mekânın çeşitli yansımalarının fark edilmesinin yanında belleğin nesneleştirilmesi, belleğin öznesi olan mekânın bellekte depolanan hatıralarla bütünleşmesi ortaya konacaktır. Çalışmamız, yapılacak olan hikâye ve mekân çalışmalarına yardımcı olacak kaynak niteliği de taşıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Türk Hikayesi, Hikâyede Mekân, Mekânın Belleği.

Abstract

In Turkish literature, setting is perceived as a fundamental element in the short story genre, alongside characters and events, and is addressed within the context of the period's perception. In terms of its function on humans, the memory of setting in literary texts is interpreted beyond mere recollection, according to perception, understanding, meaning, novelty, and philosophical and psychoanalytical perspectives. The concept of memory enables humans to return to the past and construct the new through the medium of space. Space revives memory and, through its relationship with memories, helps narrate the past and transmit it to the future. The fact that space preserves sensations, experiences, perceptions, impressions, feelings, and understandings in humans through the act of remembering enables the objectification of the metaphor of memory. The objectified metaphor of remembering has become a dynamic structure that reveals the interpretive nature of space.

This study examines the published stories of prominent writers from the Early Republican Period (1923-1940) within the framework of spatial poetics. In addition to identifying various reflections of space, it will reveal the objectification of memory and the integration of space, as the subject of memory, with the memories stored in memory. Our study will also serve as a resource to assist in future studies on stories and space.

Keywords: Turkish Literature, Turkish Story, Setting in the Story, Memory of Place.

Extended Summary

This study examines how place and memory are connected in Turkish short stories written during the Early Republican Period (1923–1940). Its main aim is to show that space in these stories is not only a physical background but also an important narrative element that carries cultural, psychological, and historical meanings. During this period, short stories played an important role in reflecting the social and political changes of the new Republic. The transition from the Ottoman Empire to a modern nation-state deeply affected cities, architecture, and social life, and this transformation also shaped how writers approached space in their works. In this context, place became a literary tool through which authors expressed emotions, cultural identity, and collective memory. This study examines how spatial descriptions in stories from the period contain layers of remembrance, nostalgia, trauma, alienation, and belonging.

With Ankara becoming the new capital and modern urban planning gaining importance, traditional wooden houses were gradually replaced by apartment buildings, which sometimes carried negative associations in society. These transformations had a strong impact on the literary imagination of the period. Many writers connected familiar spaces—especially those in Istanbul—with cultural memory, while new spaces symbolized separation or change. In this study, theoretical frameworks such as Bachelard's poetics of space, Bergson's ideas on memory, Bahtin's chronotope, and cultural memory studies are used to explain how literary spaces preserve and activate memory. These theories help show that space is both an external environment and a subjective experience shaped by emotion, perception, and cultural background.

Close readings of selected stories reveal that memory and place are closely linked. Authors such as Halid Ziya Uşaklıgil, Safveti Ziya, Suat Derviş, Kenan Hulusi Koray, Sait Faik Abasıyanık, Nahit Sırrı Örik, and Peyami Safa describe spaces that hold emotional meaning for their characters. Childhood homes, streets, gardens, rooms, attics, basements, and coastal landscapes appear as environments filled with memories that influence how characters think and feel. In Uşaklıgil's stories, the house often becomes a symbolic structure that holds childhood fears, desires, and traumas. For example, the basement in "Dilhôş Dadı" is shown as a dark and frightening place that shapes the narrator's emotional development. Safveti Ziya's depictions of the Bosphorus express a nostalgic longing for home and link spatial imagery with national identity. These examples show that place becomes a medium through which cultural and emotional continuity is maintained.

The study also shows that traumatic experiences can become attached to physical environments. Burned houses, empty rooms, and unsettling natural settings become psychological signs that reflect internal conflicts. Sometimes spaces take on symbolic meanings: wells, attics, forests, shorelines, and even

the moon act as imaginative boundaries where past and present meet. Suat Derviş's story "Bir Kış Gecesi" shows how an ordinary room can turn into a space of collective memory through shared family stories, warmth, and fear. Koray's stories also use space to reflect the emotions of the characters, creating an ongoing interaction between the individual and their surroundings.

Place reflects not only individual memories but also cultural and historical experiences. The spatial imagery in early Republican stories shows how modernization affected personal and collective identity. The tension between the familiar and the unfamiliar, or between the old and the new, creates a narrative environment where characters question and reshape their sense of self. Memory becomes an active process supported by spatial triggers. For example, in Sait Faik's stories, returning to a childhood town brings back forgotten feelings through the influence of nature, the sea, and summer nights. In this way, space becomes an emotional archive.

The study also finds that objects can function as carriers of memory. In Necip Fazıl Kısakürek's "Eski Elbiselerin Hafızası," clothes, furniture, and household items hold traces of past experiences and store emotions, gestures, and habits. These objects add depth to the narrative by connecting the present with the past. Similarly, libraries, castles, and rooms in Peyami Safa's works symbolize emotional losses and unreachable desires, adding new layers of memory to the stories.

Overall, the examples show that place is a powerful narrative force that shapes the plot, influences characters' psychology, and strengthens the themes of the story. Space is not passive; it directs interpretation, creates emotional atmosphere, and frames the movement of time. Bahtin's chronotope helps explain how the meeting of time and space allows the past to reappear through spatial experiences. Memory transforms space, and space helps structure memory. For this reason, early Republican stories present environments that are at once physical, symbolic, emotional, and cultural.

In conclusion, the study argues that place in Early Republican short stories is a multidimensional element that carries both personal experiences and cultural memory. As modernization changed physical environments, literary spaces became important tools for expressing emotional attachment, cultural continuity, and existential reflection. The memory of place played a central role in the literature of this period, helping individuals make sense of a rapidly changing world. This study contributes to the understanding of spatial poetics in Turkish literature and provides a basis for future research on the connections between memory, space, and narrative form.

Giriş

Türk modernleşmesinin önemli araçlarından biri olan hikâyenin, Tanzimat

Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar edebiyatımızın bütün safhalarında örneklerine rastlanır. Bir olayın bütünü veya büyük hikâye olarak, mekân ile ilişkisi fiziksel mekân anlamlarına yenileri de eklenerek yeni mekân tasavvurları geliştirilmiştir. Hikâye türü içinde mekân vazgeçilmez bir unsur olur. Türk Edebiyatı'na giren modern hikâye, Cumhuriyet Edebiyatı içinde kendi hüviyetini kazanmakla birlikte mekân tasarrufu ve hüviyeti vazgeçilmez bir merkez ekseninde değişmiş ve gelişmiştir. Cumhuriyet dönemi hikâyesi açısından mekân; olay örgüsünün geçtiği, tartışmaların şekillendiği, gerçeklik algısının kurulduğu, kişilerin psikolojilerinin belirlendiği ve karakterleri yansıtan bir unsur olarak, aynı zamanda şahsın belleğini oluşturan çok yönlü bir yapıdadır. Şiir için kullanılan poetika kavramı, hikâye veya roman türlerinde de bu türlerin poetik özellikler taşıması nedeniyle alanını genişletmiş ve böylece poetika nesir türler içinde kullanılmaya başlanılmıştır.

"Bazı eleştiricilerin yazılarında 'roman poetikası' gibi ifadelerine rastlanır. Bu anlamların kaynağı, Aristo'nun Poetika (MÖ 4. yy) adlı eseridir. Aristo edebiyat teorisinin temel kaynağı olan bu eserinde esasen manzum şekilde yazılan trajedi ve destan türleri üzerinde durur ve bu iki türü çeşitli, bakımlardan inceleyerek birtakım ilkelere veya teorik sonuçlara gider. Aristo, bu türleri incelerken sanat ve edebiyata dair de birtakım genel ilkeler, genel görüşler ortaya koymuştur. Poetika teriminin bugün hem şiire hem de edebiyatın bütün türlerine dair genel ilkeleri veya teorileri ifade edecek şekilde kullanılması kitabın bu özelliğinden dolayıdır" (Huyugüzel, 2018, s. 380).

Hikâye ve romanlardaki mekânların her yazar ve her metinde farklılaşması, ele alınış biçimlerindeki çeşitlilik ve zenginlik; hikâyenin kendine özgü bir hüviyet kazanmasını sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde mekân, bu özgünlük doğrultusunda yeniden şekillenmiş ve kendine has bir alan hâline gelmiştir. Başkentin Ankara olarak belirlenmesi ve ulus-devlet anlayışının etkisi, şehir ve ev mimarisinden toplumsal yaşama kadar pek çok unsuru dönüştürmüş; bu dönüşüm de hikâyelerde önemli bir yansıma alanı bulmuştur. Erken Dönem Cumhuriyet edebiyatı, değişen rejim ve anlayışla gelişen durum karşısında payına düşen değişimi hikâye içindeki olay ve mekânlarda yer vermiştir. İnsan ve mekân, hikâye içinde yenilik anlamında payına düşeni alır. Kökler, konakların yerini apartman tipi evler alır ve mekânın her anlamda hikâye içindeki kültürel ve anlam algısı da değişir ve gelişir. Modern insan inşa süreci hızlı ve hedeflenen noktaya varmak için rejim temelinde desteklenen bir adım atmış olur. Yeni bir şehir ve mimari yani mekân algısı yeni insan tipi ve zevkinin oluşması bağlı olarak yeni mekân-bellek algısı olmuştur (Taşçı, 2014, s. 49-54). Toplumsal ve kişisel olarak mekân algısı ve belleği Batılılaşma çabası ve sonrasında gelişen kültürel etkinin olumlu-olumsuz sonuçlarını göstermektedir. Yüzyıllardır köklü bir gelenek ve medeniyet-kültür hafızasıyla yaşayan toplumlarda mekân algısı, yeni oluşan şartlar çerçevesinde yeniden şekillenmiş; eskiyle karşılaştırıldığında ise biçimsiz ve tutarsız görünen bir etkileşim sonucu ortaya

çıkılmıştır. Sanayileşmenin şehir ve mimari üzerindeki etkisiyle yeniden oluşan mekân ve algısının ürünü olarak ifade edilmektedir (Shayegan, 2017, s. 125-129). Yüzyılı aşkın süre gelen Batılılaşma mücadelesinde geline noktasında Batılı yaşam tarzına sahip kişilerin yaşamlarını kurdukları apartman daireleri genel anlamda apartmanlar "ahlaksız mekân" olarak algılanmıştır. Mekanların ve çevrenin değişmesi algının değişmesi arasında bir ilişki bulunduğu gerçeğini beraberinde getirmiştir (Şenyurt, 2018, s. 222-223). Cumhuriyet hikayeciliği, kavram ve anlam olarak değişim ve gelişmelerin tesirinde mekân ve bellek tanım ve tasavvurunda kendine has bir görüntü ve Türk kimliğini bulunduran mekânsal imge taşımaktadır. Türk hikâyesinin İstanbul'la başlayan mekân ilişkisi her ne kadar Ankara ile birlikte yeni bir mekân algısına evrilmiş görünse de gelenekselleşmiş İstanbul ve onun mekânları vazgeçilmezliğini korumuştur. Milli edebiyat ve Cumhuriyet edebiyatı dönemlerine şahitlik eden yazarların mekân algısı tanışık ve aşina olduğu, belleğinde yer edinmiş olan mekâna yöneltmiştir. Seçmiş oldukları üslup ve kelime gibi mekân seçimlerinde tanıdık mekân ve onun oluşturduğu belleğin sonucu görülmektedir. Okuru sonuca götürecek kadar mekân kurgusu etkili kullanılan hikayelerde farklı mekân metaforları ile de olaylara yön verilmiştir.

Hikayelerde mekânlar, farklı amaç ve fonksiyonlarda kullanılmıştır. Yazarın belirleyici olduğu mekanlar dekor olarak tasarlanmış, seçilmiş, anlatılmak isteneni güçlendirmek, karakterin ruh hali ve içinde bulunduğu durumu anlatmak, yaşadığı çevreyi tasvir etmek ve düşüncesini yansıtmak veya güçlendirmek için kullanılmıştır. Hikâyelerde insan ile mekân arasındaki ilişki, özellikle insanın mekânı kendi hedefleri doğrultusunda şekillendirmek istemesiyle çok yönlü bir değişime uğramıştır. Ramazan Korkmaz, hikâye ve romanda mekânın poetik yönünü a anlatının ağırlık merkezinden hareketle ele alır ve mekânı, "çevresel mekân" ve "algısal mekân" olarak ikiye ayırır. Çevresel mekanların olaylar üzerindeki etkisine dikkati çekmektedir. Kişi ve mekânın özdeşleştiği kesin yargının yerine mekânın oluşturduğu algının çevresel bir bütünlük içinde fakın fenomenolojik açıdan kurduğu ilişki kadar benzerlik kurabileceğini düşünmektedir. Mekânın, roman ve hikâyede en temel bir unsur olarak karşımıza çıkması, karakteri de açıklayan bir unsur olarak görülebilmektedir (Korkmaz, 2017, s. 11-14). Hikâyede yer alan mekân tasviri ve oluşan bellek, okuyucuya adeta kahramana dair özellikleri sunmakta yardımcı olmaktadır. Kahramanın psikolojik hali, insana dair her ne varsa mekânın tasviri ile anlaşılabilir (Aktaş, 2005, s. 128-129). Ramazan Korkmaz, mekânın, Türk hikâye ve romancılığının, disiplinler ilgi alanına girerek zamanla ontoloji, kozmoloji ve epistemoloji gibi disiplinlerle farklı tanım ve yaklaşımlara rağmen, mekânın varoluşun üç temel boyutundan biri olarak ortak düşüncede birleştiğini ifade etmektedir (Korkmaz, 2017, s. 7). Mehmet Narlı, mekânın en azından olayların dekoru olduğunu ifade eder. Ama genel olarak mekân, okuyucunun dikkatini çekecek vakaların varlıklarını gösterdiği, şahısların

yaşadığı ve oluşlarının fark edildiği yerdir (Narlı, 2002, s. 98).

Mekân unsuru, eserde kahramanın oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Bazı romanlarda şahıslar, kişisel özelliklerinden çok yetişmiş oldukları mekân ile hatırlanır ve onun mekânın etkisiyle yetiştiği görülür. Adeta mekân ile özdeşleşen bir karakter ortaya çıkar (Tekin, 2020, s. 144-145). İnsan yetişmiş olduğu coğrafyanın şekillerini, ruhi ve fiziki özelliklerini kazanır. Necip Tosun, mekânı, hikayecinin elinde değerli bir koz ve malzeme olarak tanımlamaktadır. Öyle bir istikamet almıştır ki, kahramanların ruh durumunu açıklayan ve etkin bir argüman olarak hikâyede kullanılmaktadır. Hikâyede mekân açık verilmesi dahi şahıs üzerinden mekânın veya ona dair bilgi veya özellik sezilebilir (Tosun, 2018, s. 259). Ruh çözümlemelerine zemin hazırlayan kapalı mekanlar, açık mekanlarla aksiyonu gerektiren yerler üzerinden toplum, insan karakteri hakkında mekânın poetikasını tamamlayan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Korkmaz, 2017, s. 11).

MEKÂN VE BELLEK İLİŞKİSİ

Roman ve hikâye türünün aslî unsurlarından biri olan mekâna etimolojik açıdan incelendiğinde Arapça'dan gelen "kevn" kökünden türemiş ve kevn, kelimesi "*olma, var olma, varlık*" anlamlarını karşıladığı görülürken, mekân anlamında; "*yer, ev, yurt*" anlamını karşılamaktadır. (Develioğlu, 1986, s. 180,218). Büyük Misalli Türkçe Sözlük'te "*Yer, mahal; durulan oturlan yer, ev, mesken, ikametgâh*" anlamlarını içermektedir (Ayverdi, 2006, s. 1985). Bellek "Hafıza" (Ayverdi, 2006, s. 326). Ramazan Kaplan, mekânın yerli olan ilişkisini bütüncül bir açılım olarak açıklar. (Korkmaz, 2017, s. 7). Kazım Sarıkavak, mekânın tanımını *İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Gazali'de Zaman Anlayışı* başlıklı makalesinde İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Gazali'nin de zamanla birlikte mekânı tabiat bilimleri içinde değerlendirdiğini, Aristo'nun mekânı kuşatan cisimle kuşatılan arasındaki yer değiştirme hareketiyle kazandığı cismin sınırları ile ölçmenin yanında, mekânın boşluk ve zaman, hareketin gerekli bir şartı olarak düşündüklerini ifade eder. "Mekânın, zaman söz konusu edildiği her durumda hatırlanan, hatırdaki tutulması gereken bir kavramdır. İ. Safa, [...] mekânlaşmanın bulunduğu her yerdir, yani cismin sınırlarıdır." (Sarıkavak, 1997, s. 61). Gazali'nin, İbni Sina gibi tanımladığını, "Mekân, kapsanan cismin dış yüzeyine değen kapsayan cevherin iç yüzeyidir" mekâni boyutu cisme bağladığını ifade eder (Sarıkavak, 1997, s. 61). Akbal Süalp, mekânın "Uzam ve Uzak" olarak iki kavramında (Süalp, 2004, s. 89) kullanıldığını ifade eder.

Zaman içinde ontolojik, kozmolojik ve epistemolojik gibi disiplinlerin ilgi alanına giren ve birçok çalışmada üzerine uzun uzun düşünülen mekânın, insanın varoluşunun konumlandığı ve varoluşun en temel üç boyutundan biri olduğu görüşünde birleştiği görülmektedir. Bütüncül bir yaklaşımla mekân, insanın ilişki kurmasında en temel ihtiyaç olan yerdir. İnsan veya bireyin ontolojik açıdan sosya-kültürel değerlerini bu mekânda oluşturur; aynı zamanda içsel bütünlüğünü sağlayarak varoluşunda kalıcı bir yer edinir. Mekân, insanın

varoluşunun konumlandığı ve varoluş sürecinin yaşandığı alandır. Çevresel ve algısal mekân arasında fenomenolojik bir fark bulunsu da, insanın mekânla kurduğu ilişkide her ikisi de vazgeçilmez niteliktedir. (Korkmaz, 2017, s. 7-13).

Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* adlı eserinde insanın mekân ile ilişkisini günlük yaşamı ile bir tutar ve evin birey için dünyada bir köşe, sığınak olduğunu ifade eder g (Bachelard, 1996). Kant'a göre de mekân ve doğanın birliği tasavvur tarzını belirleyen bir toplamdır (Kula, 2012, s. 7). Mehmet Narlı, mekânı şahıslara karakterlerini açıklama imkanları sunan, şahısları tanıtmaya yolunda dramatik bir iş de üstlendiğine dikkati çekmiştir. Mekân, şahsın ruhsal durumunu, çevresini, algılayışını ve karakterini etkileyen vakanın temel ögesi de olmuştur. Kişinin davranış biçimlerine kattığı değer ve değişikliklerle hikâyede aksiyon oluşması ve olayların şekil almasına da etki etmektedir. Bazen sembolik olarak da bu etki görülebilmektedir (Narlı, 2002, s. 98-99). Kişiye mekânın katkısı üzerine tespitlerin destekler nitelikte Onur Bilge Kula, çalışmasında Schiller'in şu sözlerini aktarır:

"Schiller'in bu açıklamaları uyarınca, yazınsal metinlerdeki doğallık, söz konusu metinlerdeki kurgusal dünyaya özgü doğallıktır. Yazınsal yapıtlardaki kurgusal dünya, kendisini oluşturan tekil parçaların, örneğin, kahramanların, mekânların ve diğer öğelerin kendi özgürlüklerini yitirmeksizin, birleşerek bir bütüne dönüşmeleri, diyesi, yapıtın dünyasını ortaya çıkarmaları sayesinde güzeldir." (Kula, 2012, s. 212).

Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân* adlı çalışmasında da mekânın yol gösterici ve yönlendiren olgusuna dikkati çekmektedir (Narlı, 2014, s. 99). Mekân ve varlık ilişkisi üzerine pek çok yorum yapılmış, tür içerisindeki olayların ve kişilerin mekândan bağımsız düşünülmediği tespitinde bulunulmuştur. (Korkmaz, Romanda Mekânın Poetiği, 2007). Mehmet Tekin, mekânı kavram olarak çok kapsamlı olarak değerlendirir. İnsanoğlunun medeniyeti ve medenileşmeyi mekân ile inşa ettiğini ve "uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrini" mekân olarak manevi ve maddi olarak değerine dikkati çekmiştir. (Tekin, 2020, s. 105). Jean Lescure mekânın değerine dair şunları yazar:

"Yapıtlarında, geniş bir kültüre ve mekânsal tüm dinamik ifadeleri kullanabilecek bilgiye sahip olduğu görülür; ne var ki, bu kültürü ve bilgiyi yapıtlarına uygulamaz, her zaman kullanabileceği reçetelere dönüştürmez ... Dolayısıyla sahip olduğu bilgiye, o bilgiyi eşit değerinde unutma olgusu da eşlik eder." (Bachelard, 1996, s. 23)

Mekanların insan değerini insansal değerleri belirleme ve savunması gibi bir amacı da vardır. Bu öylesine geniş bir yelpazeye sahiptir ki, imgelemin kavradığı mekânlar ile içinde yaşanmış mekânlar arasında, bireyin iç ve dış dünyasında kurduğu oyun, her zaman dengeli olmasa da varlığın kendi sınırları içinde koruyucu bir odak noktası oluşturur. Mekânın öğretici bir hafızası da vardır. Örneğin, ev imgesi; birleştirici ruhbilim ve derinlikler ruhbilimi ilkeleri

çerçevesinde, mekânın çözümlemesini sağlayan, yani hafızadan gelen bilgilerle şekillenen öğretiler bir bütün olarak ele alınmalıdır. Kısaca mekân çözümleme adını verdiğimiz öğretiler bütünüdür. Dış ve iç mekân olarak mekânın poetikasını oluşturan diyalektiğinin kendisini nasıl oluşturduğunu, dış mekânın büyüklük göreliliğine göre düşüncelerin yardımına başvurmadan kendiliğinden insana verdiği doğal öğretisi vardır (Bachelard, 1996, s. 27-29).

Hayat, mekân ve insan ilişkisi birbirini tamamlayan ve anlamlandıran bir hafızaya sahiptir. Mekân tek başına bir anlam ifade etmediği gibi insanda mekân olmadan yegâne varlığını gösteremez ve hayat içerisinde yol alamaz. İnsanoğlunun var olmasından günümüze köklü bir insan ve mekân ilişkisi oluşmuştur. Onur Bilge Kula, *Kant, Schiller, Heidegger-Estetik ve Edebiyat* adlı çalışmasında insan ve mekân arasındaki ilişkiye gereklilik savında bulunan örneklerle cevap arar.

"Kant, yargı gücünün teknik ilkesi kapsamında yukarıdaki açıklamaların dışında "beğenin nasıl oluştuğunu, güzele ilişkin yargının mekânın ve toplumun bu ya da şu koşullarında nasıl geliştirildiğini" sorar. Düşünre göre, bu tür soruların yanıtları kısmen psikolojide aranabilir. Genel-geçerlik ve gereklilik savında bulunan yargıların nedenlerini açıklamak için de psikolojinin verilerinden yararlanılabilir." (Kula, 2012, s. 16)

Mekân, anlatıcının ve olay içindeki canlıların kendini ifade biçimi olmuştur. Tanım ve fonksiyonları neredeyse aynı noktalarda birleşmiş diyebiliriz. Aynı anlamı taşıyan bakış açısında ele alınan mekân, hikâye veya diğer türlerde kullanımına göre kişilerin şekillenmesi veya olaylar içinde gelişecek tepkilerin, davranışların sürecine de etkisi görülmektedir. Mekânın tür içinde şekillendirici olması kanaat ve tespiti, olayları ve kişileri çözümlemede mutlak mekân olduğu anlamına da gelmemektedir. Mehmet Narlı, Neil Smith ve Katz Cindi'den aktardığı tespitinde mekanlardan oluşan koordinatlar her ne kadar dışlayan veya ayrı mekanlardan olsa da mekânın işlevinin de ayrılmış olmadığına dikkati çekmiştir. Henri Lefebvre ise üç ayrı bağlamda açıkladığı mekânın temsilleri ve pratiği istikametinde yaşanan, düşünülen ve algılanan yer olarak tanımlamaktadır (Narlı, 2014, s. 18). Mehmet Narlı, mekânın her yazar için, hatta aynı yazarın eserlerinde bile farklı anlamlandırmalara sahip olabileceğini; bunun her zaman aynı derecede önemli olmayabileceğini de ortaya koyar. (Narlı, 2002, s. 101). Onur Bilge Kula, mekânın bir yer olarak belirlenmediği sürece bir yerin mekân olamayacağını, salt bir mekânın bağladığı varlık göstermeyi yer, tümel mekân ve içerdiği alt mekanlara kadar olmazsa olmazlar olarak tanımlamıştır. (Kula, 2012, s. 278). Dolayısıyla mekânın geniş kullanım alanı ve edebi türlerde işlevi zengin anlamlarda yer almasına imkân vermiştir. İnsanla beraber anlam kazanan mekân, kuram ve yaklaşımların en çok ele aldığı konulardan biri olmuştur. Hemen hemen bütün disiplinlerde insana anlam katan yer olan mekân, ilişkilendirilerek her konuyu bünyesinde imkân veren olarak kabul etmektedir. Mekâna biçilen boyutu İlhan Altan, çevreleyen yönüyle şöyle ifade

eder:

"Birincisinde her yönde açık, göz alabildiğine uzanan, hudutsuz, sonsuz görünen bir tabiatın ortasında olduğumuzu; ikinci olarak kısmen ağaç ve ağaç gruplarının ve kısmen de muhtelif yükseklikte çalılarla kuşatılmış bir ortamda; üçüncü olarak da ağaç gövdelerinin çok sık olduğu bir ormanda bulunduğumuzu tahayyül edelim. İşte ağaç ve çalılarla çevrelenmiş olan ikinci ortam bizde ilk mekân kavramım düşünmemizi sağlar." (Atilla, 1993, s. 78)

Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi* adlı çalışmasında mekânın işlevlerini sorgular. Mekân, kahramanı yönlendiren, onun işlevlerini belirleyen bir unsurdur. Somut Mekân ve Soyut Mekân başlıkları altında iç içe geçmiş bir hâlde tanımladığı görülür. Gaston Bachelard'ın, *Mekânın Poetikası* adlı çalışmasındaki iç ve dış mekân ayırımına benzer bir açıklama yaparak şahısların bu evrene ait mekanlarda olduğu gibi iç ve dış mekân olarak mekânsal sınırları zorlayan iç-dış diyalektiği kurmaktadır. Soyut mekanlardan hareketle yaşam ötesi bir mekân seçilerek biçimlendiğine dikkati çeker. Soyut mekanları da "*Ütopik Mekanlar, Fantastik Mekanlar, Metafizik Mekanlar ve Duyusal Mekanlar*" olarak adlandırır.

"Ütopik yerler, genellikle her şeyin son derece mükemmel ve güzel olduğu, ideal mutluluk diyarı olarak sunulan ve hayalde özel olarak üretilmiş olan, yeryüzünde bulunmayan mekanlardır. Bunlar, genellikle adalardır. 'Düş ülke' dediğimiz bu mekanlar, gerçek mekanların ve dünyanın olumsuzluklarına, kötülüklerine, sıkıntılarına, çirkinliklerine karşı ve insan ruhunun özlemlerini karşılamak üzere, hayalde kurgulanmış ideal mekanlardır." (Çetin, 2019, s. 137-138).

Nurullah Çetin, mekân tasvirinin, olup olmadığını sorgular. Eğer bir tasvir varsa ne oranda ve niçin yapıldığının açıklanmasıyla nesnel ve realist veya romantik ve öznel olup olmadığına göre incelenerek bir tanım oluşturulmasını önerir. Mekân tasvirine ilişkin şu soruları sorar: "Tasvirler, olaylara bir dekor oluşturmak için mi yapılıyor? Yoksa roman kişilerinin ruhsal durumunu, iç dünyasını ortaya koymaya, çözümlemeye yarayan işlevsel bir niteliğe mi sahip?" (Çetin, 2019, s. 139). Ramazan Korkmaz, mekânların "kapalı" ve "dar" olarak kavramsallaştırılmasının, fiziksel anlamda kapalı veya açık olma durumunu içermediğini; bunun daha çok algının nitelikli ve göreceli kavrayışına bir gönderme olduğunu ifade eder. Ona göre mekân, kum saati gibi içe doğru akan ve tüketici bir yapıya sahiptir. Kişilerin ruh dünyasını en iyi şekilde anlatan kapalı ve dar mekânların, labirent gibi izleklerle verdiğine dikkati çeker. Saçık ve geniş mekânları içtenlik mekanlar olarak tanımlar. Kapalı ve dar mekanlar, genellikle mutsuz ve trajedi süreci içinde tükeniş öyküsünün yansıması olarak görmektedir. Açık ve geniş mekanlar, içten dışa doğru açılımı sağlayan bir unsur olarak ele alınabilir. (Korkmaz, 2017, s. 19-22). Gaston Bachelard, kapalı mekanların sürekliliğinin olmadığını kişi, zaman ve başka yerlerin tesiriyle açıldığını ifade eder. Farklı yer, kişi ve zaman kendini açabilen geçirgen özelliğinin neticesidir (Bachelard, 1996, s. 78). Mekân, karakterin geliştiği sorunsal bir yer

olarak, rahim görevi üstlenir. Bu nedenle mekân önemli bir yer tutar. Mekânın karakterlerde bıraktığı izler ve eşyaların üzerine sinen rüyasının iyi okunması gerekmektedir.

"Türk edebiyatında da olay örgütleyici anlatılan karakter sentezleyici bir anlatıya geçtikçe, mekân unsurunun daha çok ağırlık kazandığını görmekteyiz. Epik etki silindikçe, mekânda üzerinden geçilen topografik bir 'yer' olmaktan çıkarak etkin nitelikli algısal bir değere dönüşür. Ancak mekânın açık/geniş veya kapalı/dar olması, onun fiziksel niceliği ile ilgili bir durum değil, anlatı karakterlerinin dünya ve yaşam algılamaları ile bağlantılıdır." (Korkmaz, 2017, s. 25)

Mekân ve bellek birbirini etkileyen unsurlardır. Mekân, insan ve toplum için farklı duygu ve düşünce ifade etse de değişmeyen tek şey mekânın bellek ile ilişkisidir. Önemli bir kavramsal güce sahip olan mekân ve bellek kişi veya toplumsal düşünce anlamında farklı boyutlarda anlamlar kattığı görülmektedir. Mekânı, yeniden hatırladıkça inşa edebilme imkânı sunan bellek, kendisi de mekân ile canlanan bir kavram olarak geniş tanımlara sahiptir. Bellek, uzun süre depolama özelliği ve zamanı gelince ortaya çıkan özellikte bir mekanizmadır. Sözlük anlamı "*hafıza*" (Ayverdi, 2006, s. 326), "İdrak edilen, algılanan, öğrenilen şeyleri zihinde tutma ve hatırlama hassası" şeklinde tanımlanır (Ayverdi, 2006, s. 1140). Bireysel anlamda deneyim ve anıların depolandığı bellek, ait olduğu kültürel belleğin dış boyutlarıyla anlam kazanmıştır. İçsel ve nedensel bir bağ içinde olan bellek, mekândan aldığı saklanması gereken kodları tekrar çözümlenmek üzere algılamak şeklinde tanımlanmaktadır. Bellek sadece bireye ait bir özellik değildir. Mekân ve bellek arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için kurgulanan bellek kavramı nasıl temellendirilmektedir:

"Bellek kavramı yoğun olarak nörolojinin, psikolojinin, felsefenin ve sosyolojinin çalışma alanları içerisinde yer alır. Nörologlar; belleğin nörolojik temellerini, psikologlar; belli durumlardaki bireylerin bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini, psikanalistler; belleğin uzun süreli yaşam öykülerindeki yerini, filozoflar; belleğin olgusunu, sosyologlar; topluluk belleklerinin oluşumunu, tarihçiler; insan belleğinin tarih karşısında güvenilirliğini araştırırlar. (Özak & Pulat Gökmen, 2009, s. 147)

Kişi tarafından algılanan mekân, uzun süre bellekte saklanır. Bu sürenin uzunluğu mekânın ve belleğin algılandığı an ve kişinin yaşam biçimi ile ilgilidir. Mekânın, kişide oluşturduğu bağlam miktarı, onun kalıcılığını belirler. Bellekte kodlanan mekân verileri, yaşam içindeki ihtiyaçlar ve döngüler doğrultusunda geri çağırılarak değerlendirilir. Mekân algısının belleğe kodlanmasında yaş faktörü de önemlidir. Özellikle çocuklarda mekânsal hatırlama diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir; çünkü çocuklukta yaşanan deneyimler derin izler bırakarak bellekte ayrıntılı biçimde muhafaza edilir. Mekânsal belleği belirleyen bir diğer faktör ise cinsiyettir. Özellikle ev kullanımında kadınların daha yoğun ve aktif rol oynaması, ev mekânına ilişkin belleğin daha güçlü olmasını sağlar.

Mekânsal belleği etkileyen bir idğer boyut ise toplumsal bağlamdır, yaşanan dönem, döneme ait gelenek ve görenekler, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik koşullar ile mimari yapı, mekânsal belleğin oluşumunda belirleyici unsurlar olarak görülmektedir (Özak & Pulat Gökmen, 2009, s. 150-153). Mekânın algılanması ve bellekte yer edinmesi konusundaki saydıklarımızın dışında farklı unsurların varlığını da göstermektedir. Mekân ve bellek sınırlı değildir. Metin üzerinde mekân okumaları somut olarak ifade edilse de başka bir kişi tarafından farklı algı ve bellekle öne taşınabilmektedir. Okuyucunun zihninde tasvir edilen mekân, yeniden terkipler ve yeni şekiller kazanabilir. Mekânın insanla ilişkisi, onun hatırlattıklarıyla doğrudan bağlantılıdır. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, Douwe Draaisma'dan aktardığı okuma ve incelemesinde mekânsal pratikler ile zihinsel pratikler arasındaki istikrarlı ilişkiye tespitinde *ars memoria*, belleği dışsallaştırmasını metaforik *toposuna* dair, çağını temsil eden bir örnek sunduğunu şöyle aktarır:

"Anı imgelerini mekâna belirli bir düzen içinde yerleşmiş nesneler yoluyla işaretlemek, daha sonra da bu nesneler arasında imgesel bir yürüyüşe çıkmak hatırlamayla özdeştir. Başka bir ifadeyle hatırlama sanatını kullananlar, akıllarında tutmak istediklerini, zihinlerinde yarattıkları ya da zaten mevcut olan bir mekân içinde onları sembolize eden nesneler olarak yerleştirmektedir. Bu mekânın koridorları ve odaları içinde çıktıkları mu—hayyel bir yürüyüşte bu nesnelerle karşılaştıklarında hatırlamak istediklerini ve onlar arasındaki ilişkileri eksiksiz olarak hatırlayabilmektedir." (Parmaksız, 2019, s. 15).

Toplumsal bellek, bir kavram olarak birçok disiplin tarafından da ele alınmıştır. Özellikle toplum ve bireysel belleğin sürdürülmesi üzerine farklı boyutlarda inceleme ve çalışmalar yapılmıştır. Tarihi süreçte, toplum belleğinin ön planda olduğu çalışmalarda mekân ile toplum arasındaki ilişki ve mekâna olan bağlılık ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda, mekânın belleği (mekânın hafızası), toplum belleğini sürdürmede başat bir rol oynamasıyla vurgulanmış ve mekân ile bellek arasındaki önemli bağlantı üzerinde durulmuştur. Hikâyede anlatılan olay, kurgu ve kişilerin ruhu olan mekânın, insan psikolojisi ile olan ilişki ve etkisi, mekân ve bellek diyalektiği ile olan münasebetiyle, mekânda yaşanmış olan bellekteki saklı anılar, yeni kurgu ve olaylara da kapı açmaktadır. Bu bakımdan mekân ve bellek ilgisi anlatıcı ve anlatılanın destekçisi mahiyetindedir. Hikâyenin ruhunu taşıyan ve şahısların psikolojileri hakkında bilgi veren bir metafordur. Edebiyatın insanı merkeze alan yapısı, insanı ve toplumu ilgilendiren mekân ev bellek ikilisinin eserde temel yapı unsuru olmasında etkili olmaktadır. Mekânın insan psikolojisini yansıtan bir unsur olarak, "mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar. Mekân bu işe yarar." (Bachelard, 1996, s. 36). Düş kurmanın rüyalardan daha faydalı olduğuna inanan Gaston Bachelard, yalnızlıklarımızı yaşadığımız mekanlarda kurduğumuz düşlere ulaşmak hedefiyle araştırma ve rüyalardan çok farklı bir kazanım elde ederek yalnızlığımızı karşısında mekânın çözümleme sormasıyla belleği canlandırmadan

mekân her şeyin olacağını ifade eder (Bachelard, 1996, s. 36-37). Bergson, sürekli dinamizm içinde gördüğü varlıkta madde yerine bellek, süre ve bilinç kavramlarını ekleyerek mekân ile ilişkilendirmektedir. Düşüncesinde hâkim kavram bellek olan Bergson, maddenin kaynağını açıklamaya çalışır. Belleği yaşamsal bir kaynak olarak ele alan Bergson'a göre, geçmişe ilişkin referanslar, bilince bağlanan bellek aracılığıyla ortaya çıkar. (Bergson, 2007, s. 130-136).

Mekânın bellek ilişkisinden hareketle hatırlamanın figürü ola kişi veya toplumun mekanla cisimleşmesi ve belli bir zaman sonra tarihsel ve coğrafi şartlara göre güncelleştirmesi olmasa dahi belleğin somut bir mekân ve zamana dayandığını ifade edilmektedir (Assmann, 2015, s. 46). Mekân, hatıraları bünyesinde taşıması ve onların temelini oluşturması bakımından, hatırlama ile mekân arasında nedensel bir ilişki bulunduğunu gösterir. "Mekanlar tıpkı yazıtlar, anıtlar gibi, potansiyel belgeler olarak kalır" (Ricoeur, 2012, s. 60). Mekân ve bellek ilişkisi, birey ve toplumun hatırlama süreçlerini de etkilemekte; geçmişle bağ kurmayı, kimlik hatırlamasını, kimlik bilincini, kalıcı temellerin oluşmasını ve geleceğin şekillenmesinde geçmişe duyulan ihtiyacı karşılamaktadır. (Huyssen, 1999, s. 176-177).

Mekânın belleği olmadan toplumsal belleğin de olmayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Olayların mekân ve bellek tarafından tutulması da olumlu ve iz bırakan olayların bellekte uzun süreli tutulduğu gibi yaş ve cinsiyete göre de bu bellek değişkenlik göstermektedir. Mekân olarak temsil niteliğinden kaynaklı bellek oluşumunu insan veya toplumun yaşam alanı inşa etmesi olarak açıklanır. Mekânı sahiplenmesinde en temel etken olur (Bilgin, 2013, s. 30-31,131). "Toplum içinde farklı sınıflara üye bireylerin mekân içindeki hareket özgürlükleri eşit olmadığı gibi, kültürel belleklerinin sınırları farklı olan toplumsal kesimlerin bilinç yoluyla zaman üzerinde kurabilecekleri egemenlik derecesi de eşit değildir." (Bahtin, 2014, s. 28). Mekânın kendi belleğini oluşturması yoluyla bireysel veya toplumsal anlamda insanların bellek inşasında mekân bir görev üstlenir, bellek kurgusunda mekân aracılığıyla bellek de oluşur. (Özoğlu & Erman , 2017, s. 13). Pierre Nora, "Hafıza Mekanları" adlı çalışmasında bu durumu şöyle açıklar:

"Hafızanın belirginleşip yerleştiği mekanlara gösterilen ilgi tarihimizin bu özel zaman dilimiyle ilgilidir. Bu birleşme anında geçmişle ilişkisini kesen bilinç, bolunmuş bir hafıza duygusuyla karışıyor; fakat buradaki yırtılma hafızayı henüz fazlasıyla canlı tutuyor, öyle ki hafızanın canlanış sorununu açıkça ortaya koyamıyoruz. Süreklilik duygusunun koku mekandır. Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekanları var." (Nora, 2006, s. 17)

Toplumsal bir olgu olan mekânın, geleceğe taşıyan yönüyle zamana direnen bir tarafı da vardır. Ayrıca mekân, toplumsal ruhun tanıklığını da yapmaktadır. Bunun içinde değişim ve gelişimin yanında medeniyet aktarıcısı olarak ve kültürel sürecin toplamını taşıdığı da görülmektedir. İnsan zihniyle mekân arasındaki ilişki belleğe aktarıldığında bir anlam ve değer kazandığı gibi

mekân sayesinde insanın değer verdiği unsurlar da görünür hâle gelmektedir. Bu tespitten hareketle mekân ile bellek arasındaki ilişkiyi bir "depo" işlevi üzerinden tanımlamak yerinde olacaktır. Jennifer M. Groh, mekân ve belleğin insanda oluşturduğu algıda ortak hareket ettiğini ve bunu da bellekte mekânda yaşananları anıtlştırma yoluyla saklayarak mekân algısı adı altında bir iş birliği oluşturulduğunu ifade eder. "Bellek mekân algısının oluşturulma sürecinin ayrılmaz bir parçasıyken, mekân da anıların depolanıp erişildiği bir çeşit arşiv görevi görür. Beynin bellek-mekân bağlantısı ise paylaşımlı bir nöral altyapıya dayanır." (Groh, 2016, s. 187)

Hikâyede mekân, tüm yönleriyle ele alındığında gerçek anlamıyla kavranabilir. Mekân ile iç içe geçmiş olan ilişki ağları mekânın temel niteliklerinin çözümlenmesi ile mümkündür. Mekân, olay ve kişiler doğrultusunda kurmaca bir dünya içinde şekillenen bir unsur olduğundan, yalnızca mekânın tespit edilmesi yeterli değildir; mekânın taşıdığı bellek de bilinmelidir. Geçmişten bugüne uzanan deneyim ve anıların biçimlendirdiği örüntüler, görüntüler ve hikâyeler aracılığıyla dün ile bugün birleştirilir. Anlatılan ev, nakledilen yönüyle kültürün kimlik ve aidiyet temellerine dayanır; geçmişin anılarına bağ kurarak ortak bilgiyi taşıyan ve bireyin kendi algısını oluşturan bir yapı ortaya çıkar (Assmann, 2015, s. 23). Bu yapının adı bellektir. Edebiyat mekân belleği, metnin varlık kazanmasını sağlayan bir unsur olarak iletişim alanı açar ve yeni ilişkilerin kurulmasına imkân verir. Toplum ve birey ilişkisinde mekândan bağımsız bir yaşam kurmaz ve belleğinde var oldukça bu ilişki yaşam göstergesi olarak yerini alır. Mekân, anlatıcı için anılarını, belleğini muhafaza eden bir unsur olarak hayallerinde ifade edilebileceği imkânı verebilmektedir. Mantıklı bir şekilde açıklandığı takdirde mekân, korku, hayal gibi gerçekte olmayan duyguların kolayca akılsallaştırıldığı bir yer hâline gelir. Anıların da belleği olabilen mekanlar, sonsuza dek devam edecek olan değişmeyen kayıt özelliği ile mekânın heterokroni kayıt eden yönünü de oluşturmaktadır. Mihail Bahtin, kronotopun oluşumunu sağlayan unsurun mekân olduğu şöyle ifade eder:

"Edebiyat sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin içkin bağlantılılığına kronotop (harfiyen anlamıyla "zaman-uzam") adını vereceğiz. Bu terim matematikte kullanılmaktadır ve Einstein'ın Görelilik Teorisi'nin parçası olarak geliştirilmiştir. Bizim açımızdan taşıdığı önem uzam ve zamanın birbirinden ayrılmazlığını ifade ediyor olması. Kısacası zaman uzama edebiyatın biçimsel olarak kurucu kategorisi anlamını atfediyoruz" (Bahtin, 2001, s. 315-316).

Mekân ve bellek ilişkisinde, insanın mekânı akılda tutma, hatırladıklarının niteliği mekânın belleğini oluşturan temel unsurlardır. Kişinin mekanlar üzerinden edindiği bellek onun iç çatışmalarını ve benlik yapısını da şekillendirir. Mekânın kavramsallaştırılması ve algılanması üzerinden özne, varoluşunu bellek kavramının yardımıyla ilişkilendirdiği mekanla kurduğu aidiyet duygusu sayesinde zamana karşı korur. Bellek, mekânın anlamını hem toplumun hem

de bireyin kültürel ve fenomenolojik gelişimi açısından belirginleştirir. Bellek olmaksızın mekânın anlamlandırılması mümkün değildir. Bedende bütünleşen mekân, bedensel deneyimle ve bellekle algılanabilmektedir (Pallasmaa'dan aktarılan) (Sevinç, 2022, s. 32-34).

HİKÂYE METİNLERİNDE MEKÂN VE BELLEK

Roman ve hikâye türünün aslî unsurlarından biri olan mekâna etimolojik açıdan incelendiğinde Arapça'dan gelen "kevn" kökünden türemiş ve kevn, kelimesi "olma, var olma, varlık" anlamlarını karşıladığı görülürken, mekân anlamında; "yer, ev, yurt" (Develioğlu, 1986, s. 180,218). Büyük Misalli Türkçe Sözlük'te "Yer, mahâl; durulan oturulan yer, ev, mesken, ikametgâh" anlamlarını içermektedir (Ayverdi, 2006, s. 1985). Bellek "Hafıza" (Ayverdi, 2006, s. 326). Ramazan Kaplan, mekânın yerli olan ilişkisini bütüncül bir açılım olarak açıklar. (Korkmaz, 2017, s. 7). Kazım Sarıkavak, mekânın tanımını *İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Gazali'de Zaman Anlayışı* başlıklı makalesinde İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Gazali'nin de zamanla birlikte mekânı tabiat bilimleri içinde değerlendirdiğini, Aristo'nun mekânı kuşatan cisimle kuşatılan arasındaki yer değiştirme hareketiyle kazandığı cismin sınırları ile ölçmenin yanında, mekânın boşluk ve zaman, hareketin gerekli bir şartı olarak düşündüklerini ifade eder. "Mekânın, zaman söz konusu edildiği her durumda hatırlanan, hatırdaki tutulması gereken bir kavramdır. İ. Safa, [...] mekânlaşmanın bulunduğu her yerdir, yani cismin sınırlarıdır." (Sarıkavak, 1997, s. 61). Gazalinin, İbni Sina gibi tanımladığını, "Mekân, kapsanan cismin dış yüzeyine değen kapsayan cevherin iç yüzeyidir" Mekâni boyutu cisme bağladığını ifade eder (Sarıkavak, 1997, s. 61). Akbal Süalp, mekânın "Uzam ve Uzak" olarak iki kavramında (Süalp, 2004, s. 89) kullanıldığını ifade eder.

Zaman içinde ontolojik, kozmolojik ve epistemolojik gibi disiplinlerin ilgi alanına giren ve birçok çalışmada üzerine uzun düşünceler yapılan mekân, insanın varoluşunun konumlandığı ve varoluşun en temel üç boyutundan bir olduğu görüşünde birleştiği görülmektedir. Bütüncül bir yaklaşımla mekân, insanın ilişki kurmasında en temel ihtiyaç olan yerdir. İnsan veya bireyin ontolojik açıdan sosyo-kültürel değerler oluşturduğu yer olmanın yanında içsel bütünlüğünü sağlayan olarak da varoluşunda kalıcı bir yer edinir. İnsanın varoluşunun konumlandığı yer ve kılınışının yaşandığı yerdir. Çevresel ve algısal mekân arasında fenomenolojik bir fark olsa da insanın onunla ilişkisinde olmazsa olmazları arasındadır. (Korkmaz, 2017, s. 7-13).

Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* adlı eserinde insanın mekân ile ilişkisini günlük yaşamı ile bir tutar ve evimizi bizim için dünyada bir köşe olarak görmektedir (Bachelard, 1996). Kant'a göre de mekân ve doğanın birliği tasavvur tarzını belirleyen bir toplamdır (Kula, 2012, s. 7). Mehmet Narlı, mekânı şahıslara karakterlerini açıklama imkanları sunan, şahısları tanıtmaya yolunda dramatik bir işte üstlendiğine dikkati çekmiştir. Mekân, şahsın ruhsal durumunu, çevresini, algılayışını ve karakterini etkileyen vakanın temel öğesi de olmuştur. Kişinin

davranış biçimlerine kattığı değer ve değişikliklerle hikâyede aksiyon oluşması ve olayların şekil almasına da etki etmektedir. Bazen sembolik olarak da bu etki görülebilmektedir (Narlı, 2002, s. 98-99). Kişiyi mekânın katkısı üzerine tespitlerin destekler nitelikte Onur Bilge Kula, çalışmasında Schiller'in şu sözlerini aktarır:

"Schiller'in bu açıklamaları uyarınca, yazınsal metinlerdeki doğallık, söz konusu metinlerdeki kurgusal dünyaya özgü doğallıktır. Yazınsal yapıtlardaki kurgusal dünya, kendisini oluşturan tekil parçaların, örneğin, kahramanların, mekânların ve diğer öğelerin kendi özgürlüklerini yitirmeksizin, birleşerek bir bütüne dönüşmeleri, diyesi, yapıtın dünyasını ortaya çıkarmaları sayesinde güzeldir." (Kula, 2012, s. 212).

Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân* adlı çalışmasında da mekânın yol gösterici ve yönlendiren olgusuna dikkati çekmektedir (Narlı, 2014, s. 99). Mekân ve varlık ilişkisi üzerine pek çok yorum yapılmış, tür içerisindeki olayların ev kişilerin mekândan bağımsız düşünülmediği tespit ve tanımlarında bulunulmuştur. (Korkmaz, Romanda Mekânın Poetiği, 2007). Mehmet Tekin, mekânın kavram olarak çok kapsamlı olarak değerlendirir. İnsanoğlunun medeniyeti ve medenileşmeyi mekân ile inşa ettiğini ve "uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrini" mekân olarak manevi ve maddi olarak değerine dikkati çekmiştir. (Tekin, 2020, s. 105). Jean Lescure mekânın değerine dair şunları yazar: "Yapıtlarında, geniş bir kültüre ve mekânsal tüm dinamik ifadeleri kullanabilecek bilgiye sahip olduğu görülür; ne var ki, bu kültürü ve bilgiyi yapıtlarına uygulamaz, her zaman kullanabileceği reçetelere dönüştürmez ... Dolayısıyla sahip olduğu bilgiye, o bilgiyi eşit değerde unutma olgusu da eşlik eder." (Bachelard, 1996, s. 23). Mekanların insan değerini insansal değerleri belirleme ve savunması gibi bir amacı da vardır. Bu öyle yelpazeleri açıktır ki imgelemin kavradığı mekanlar olarak içinde yaşanmış mekanlar olarak iç ve dış dünyasında kurduğu oyunu dengeli olmasa da varlığın kendi sınırları içinde koruyucu olduğu bir noktaya yoğunlaşan unsur olur. Mekânın öğretici bir hafızası da vardır. Örneğin ev imgesi birleştirici bir ruhbilim ve derinlikler ruhbilim ilkesinden hareketle mekânın çözümleme olarak da adını verdiğimiz öğretileri yani hafızasından gelen bilgiler bir bütün olarak ele alınmalıdır. Kısaca mekân çözümleme adını verdiğimiz öğretiler bütünüdür. Dış ve iç mekân olarak mekânın poetikasını oluşturan diyalektiğinin kendisini nasıl oluşturduğunu, dış mekânın büyüklük göreliliğine göre düşüncelerin yardımına başvurmadan kendiliğinden insana verdiği doğal öğretisi vardır. (Bachelard, 1996, s. 27-29).

Hayatın, mekân ve insan ilişkisi birbirini tamamlayan ve anlamlandırma bir hafızaya sahiptir. Mekân tek başına bir anlam ifade etmediği gibi insanda mekân olmadan yegâne varlığını gösteremez ve hayat içerisinde istikametinde yol alamaz. İnsanoğlunun var olmasından günümüze köklü bir insan ve mekân ilişkisi oluşmuştur. Onur Bilge Kula, *Kant, Schiller, Heidegger-Estetik ve Edebiyat*

adlı çalışmasında insan ve mekân arasındaki ilişkiye gereklilik savında bulunan örneklerle cevap arar. "

"Kant, yargı gücünün teknik ilkesi kapsamında yukarıdaki açıklamaların dışında "beğenin nasıl oluştuğunu, güzele ilişkin yargının mekânın ve toplumun bu ya da şu koşullarında nasıl geliştirildiğini" sorar. Düşünre göre, bu tür soruların yanıtları kısmen psikolojide aranabilir. Genel-geçerlik ve gereklilik savında bulunan yargıların nedenlerini açıklamak için de psikolojinin verilerinden yararlanılabilir." (Kula, 2012, s. 16)

Mekân, anlatıcının ve olay içindeki canlıların kendini ifade biçimi olmuştur. Tanım ve fonksiyonları neredeyse aynı noktalarda birleşmiş diyebiliriz. Aynı anlamı taşıyan bakış açısında ele alınan mekân, hikâye veya diğer türlerde kullanımına göre kişilerin şekillenmesi veya olaylar içinde gelişecek tepkilerin, davranışların sürecine de etkisi görülmektedir. Mekânın tür içinde şekillendirici olması kanaat ve tespiti, olayları ve kişileri çözümleme de mutlak mekân olduğu anlamına da gelmemektedir. Mehmet Narlı, Neil Smith ve Katz Cindi'den aktardığı tespitinde mekanlardan oluşan koordinatlar her ne kadar dışlayan veya ayrı mekanlardan olsa da mekânın işlevinin de ayrılmış olmadığına dikkati çekmiştir. Henri Lefebvre'nin ise üç ayrı bağlamda açıkladığı mekânın temsilleri ve pratiği istikametinde yaşanan, düşünülen ve algılanan yer olarak göstermektedir (Narlı, 2014, s. 18). Mehmet Narlı, mekânın her yazar için hatta aynı yazarın mekân ve anlamlandırmasındaki farklılıkları olduğunu, aynı derece de önemli olmadığına da dikkati çeker (Narlı, 2002, s. 101). Onur Bilge Kula, mekânın bir yer olarak belirlenmediği sürece bir yerin yani mekânın olamayacağını, saltık bir mekânın bağladığı varlık göstermeyi yer, tümel mekân ve içerdiği alt mekanlara kadar olmazsa olmazlar olarak tanımlamıştır. (Kula, 2012, s. 278). Dolayısıyla mekânın geniş kullanım alanı ve edebi türlerde işlevi zengin anlamlarda yer almasına imkân vermiştir. İnsanla beraber anlam kazanan mekân, kuram ve yaklaşımların en çok ele aldığı konulardan biri olmuştur. Hemen hemen bütün disiplinlerde insana anlam katan olarak yer alan mekân, ilişkilendirilerek her konuyu bünyesinde imkân veren olarak kabul etmektedir. Mekâna biçilen boyutu İlhan Altan, çevreleyen yönüyle şöyle ifade eder:

"Birincisinde her yönde açık, göz alabildiğine uzanan, hudutsuz, sonsuz görünen bir tabiatın ortasında olduğumuzu; ikinci olarak kısmen ağaç ve ağaç gruplarının ve kısmen de muhtelif yükseklikte çalılarla kuşatılmış bir ortamda; üçüncü olarak da ağaç gövdelerinin çok sık olduğu bir ormanda bulunduğumuzu tahayyül edelim. İşte ağaç ve çalılarla çevrelenmiş olan ikinci ortam bizde ilk mekân kavramım düşünmemizi sağlar." (Atilla, 1993, s. 78)

Mekânın kültürel işlevi üzerine Nurullah Çetin'in, *Roman Çözümleme Yöntemi* adlı çalışmasında mekânın işlevlerini sorgular. Mekân kahramanı yönlendiren, onun işlevlerini belirleyen bir unsurdur. Somut Mekân ve Soyut Mekân başlıkları altında iç içe geçmiş bir halde tanımladığı görülür. Gaston Bachelard'ın, *Mekânın Poetikası* adlı çalışmasındaki iç ve dış mekân ayırımına benzer bir açıklama

yaparak şahısların bu evren ait mekanlarda olduğu gibi iç ve dış mekân olarak mekânsal sınırları zorlayan iç-dış diyalektiği kurmaktadır. Soyut mekanlardan hareketle yaşam ötesi bir mekân seçilerek biçimlendiğine dikkati çeker. Soyut mekanlarda "Ütopik Mekanlar, Fantastik Mekanlar, Metafizik Mekanlar ve Duyusal Mekanlar" olarak adlandırılır.

"Ütopik yerler, genellikle her şeyin son derece mükemmel ve güzel olduğu, ideal mutluluk diyarı olarak sunulan ve hayalde özel olarak üretilmiş olan, yeryüzünde bulunmayan mekanlardır. Bunlar, genellikle adalardır. 'Düş ülke' dediğimiz bu mekanlar, gerçek mekanların ve dünyanın olumsuzluklarına, kötülüklerine, sıkıntılarına, çirkinliklerine karşı ve insan ruhunun özlemlerini karşılamak üzere, hayalde kurgulanmış ideal mekanlardır." (Çetin, 2019, s. 137-138).

Nurullah Çetin, mekân tasvirinin, olup olmadığını sorgular. Eğer b tasvir varsa ne oranda ve niçin yapıldığının açıklanmasıyla nesnel ve realist veya romantik ve öznel olup olmadığına göre incelenerek bir tanım oluşturulmasını ifade eder. Mekân tasvirine ilişkin şu sorular sorar: "Tasvirler, olaylara bir dekor oluşturmak için mi yapılıyor? Yoksa roman kişilerinin ruhsal durumunu, iç dünyasını ortaya koymaya, çözümlemeye yarayan işlevsel bir niteliğe mi sahip?" (Çetin, 2019, s. 139). Ramazan Korkmaz, mekanların genel özelliklerine kapalı ve dar mekân olarak kavramlaşmasını fiziksel anlamdaki kapalı ve açık durumunu içermediğini, algının nitelikli ve göreceli kavrayışa yaptığı bir gönderme olduğunu ifade eder. Mekânın kum saati gibi tüketici olarak içe doğru aktığıdır. Kişilerin ruh dünyasını en şekilde anlatan kapalı ve dar mekânların, labirent gibi izleklerle verdiğine dikkati çeker. Saçık ve geniş mekânları içtenlik mekanlar olarak tanımlar. Kapalı ve dar mekanların kişinin öyküsünü anlatan olarak genellikle mutsuz ve trajedi süreci içinde tükeniş öyküsünün yansıması olarak görmektedir. Açık ve geniş mekanları içtenlik mekanları olarak mekânı içten dışa doğru açan ve çeviren bir teleği olduğunu vurgular (Korkmaz, 2017, s. 19-22). Gaston Bachelard, kapalı mekanların sürekliliğinin olmadığını kişi, zaman v başka yerlerin tesiriyle açıldığını ifade eder. Farklı yer, kişi ve zaman kendini açabilen geçirgen özelliğinin neticesidir (Bachelard, 1996, s. 78). Mekân, karakterin geliştiği sorunsal bir yer olarak, rahim görevi üstlenir. Bu nedenle mekân önemli bir yer tutar. Mekânın karakterlerde bıraktığı izler ve eşyaların üzerine sinen rüyasının iyi okunması gerekmektedir.

"Türk edebiyatında da olay örgütleyici anlatılan karakter sentezleyici bir anlatıya geçtikçe, mekân unsurunun daha çok ağırlık kazandığını görmekteyiz. Epik etki silindikçe, mekânda üzerinden geçilen topografik bir 'yer' olmaktan çıkarak etkin nitelikli algısal bir değere dönüşür. Ancak mekânın açık/geniş veya kapalı/dar olması, onun fiziksel niceliği ile ilgili bir durum değil, anlatı karakterlerinin dünya ve yaşam algılamaları ile bağlantılıdır." (Korkmaz, 2017, s. 25).

Mekân ve bellek birbirini etkileyen unsurdur. Mekâna dair insan ve topluluklar

farklı duygu ve düşünce ifade etse de değişmeyen tek şey mekânın bellek ile ilişkisidir. Önemli bir kavramsal güce sahip olan mekân ve bellek kişi veya toplumsal düşünce anlamında farklı boyutlarda anlamlar kattığı görülmektedir. Mekânın yeniden hatırladıkça inşa edebilme imkânı sunan bellek, kendisi de mekân ile canlanan bir kavram olarak geniş tanımlara sahiptir. Bellek, uzun süre depolama özelliği ve zamanı gelince ortaya çıkan özellikte bir mekanizmadır. Sözlük anlamı "*hafıza*" (Ayverdi, 2006, s. 326), "İdrak edilen, algılanan, öğrenilen şeyleri zihinde tutma ve hatırlama hassası." (Ayverdi, 2006, s. 1140). Bireysel anlamda deneyim ve anıların depolandığı bellek, ait olduğu kültürel belleğin dış boyutlarıyla anlam kazanmıştır. İçsel ve nedensel bir bağ içinde olan bellek, mekândan aldığı saklanması gereken kodları tekrar çözülmesi üzere algılamak olarak tanımlanmaktadır. Bellek sadece bireye ait bir özellik değildir. Mekân ve bellek arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için kurgulanan bellek kavramı nasıl temellendirilmektedir:

"Bellek kavramı yoğun olarak nörolojinin, psikolojinin, felsefenin ve sosyolojinin çalışma alanları içerisinde yer alır. Nörologlar; belleğin nörolojik temellerini, psikologlar; belli durumlardaki bireylerin bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini, psikanalistler; belleğin uzun süreli yaşam öykülerindeki yerini, filozoflar; belleğin olgusunu, sosyologlar; topluluk belleklerinin oluşumunu, tarihçiler; insan belleğinin tarih karşısında güvenilirliğini araştırırlar. (Özak & Pulat Gökmen, 2009, s. 147)

Kişi tarafından algılanan mekân uzun süre bellekte saklanır. Bunun süresini mekânın ve belleğin algılandığı an ve kişinin yaşam biçimi ile ilgilidir. Mekânın, kişide oluşturduğu bağlam miktarı ile kalıcılığını belirlemektedir. Bellekte kodlanan mekân verileri, yaşam içindeki ihtiyaçlara ve döngüye göre geri çağırılarak değerlendirilmektedir. Kişilerde mekân algısının belleğe kodlamasında yaş faktörü de önemlidir. Özellikle çocuklarda mekânsal hatırlamalar diğer yaş dönemlerine göre daha yüksektir. Çünkü derin izler bırakan ve bellekte ayrıntılı muhafaza eden hatıralardır. Bir diğer mekânsal belleği belirleyen faktör ise cinsiyettir. Özellikle evlerin kullanımında kadınlar daha yoğun ve aktif olduğu için mekân olarak ev belleği daha fazladır. Mekânsal belleği etkileyen toplumsal açıdan da değerlendirilen yaşanan dönem ve o zamana ait gelenek, görenek, sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve mimarinin bir ölçüt olduğu görülmektedir (Özak & Pulat Gökmen, 2009, s. 150-153). Mekânın algılanması ve bellekte yer edinmesi konusundaki saydıklarımızın dışında farklı unsurların varlığını da göstermektedir. Mekân ve bellek sınırlı değildir. Metin üzerinde mekân okumaları somut olarak ifade edilse de başka bir kişi tarafından farklı algı ve bellekle öne taşıyabilmektedir. Bazen okuyucunun zihin dünyasında tasvir ettiği ile yeniden terkiplerin ve teşekkül edebilir. Mekânın, insanla olan ilişkisi be hatırlatmış olduğu ile ilgilidir. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, Douwe Draaisma'dan aktardığı okuma ve incelemesinde mekânsal pratikler ile zihinsel pratikler arasındaki istikrarlı ilişkiye tespitinde *ars memoria*, belleği dışsallaştırmasını metaforik

toposuna dair, çağını temsil eden bir örnek sunduğunu şöyle aktarır:

"Anı imgelerini mekâna belirli bir düzen içinde yerleşmiş nesneler yoluyla işaretlemek, daha sonra da bu nesneler arasında imgesel bir yürüyüşe çıkmak hatırlamayla özdeştir. Başka bir ifadeyle hatırlama sanatını kullananlar, akıllarında tutmak istediklerini, zihinlerinde yarattıkları ya da zaten mevcut olan bir mekân içinde onları sembolize eden nesneler olarak yerleştirmektedir. Bu mekânın koridorları ve odaları içinde çıktıkları muhayyeli bir yürüyüşte bu nesnelerle karşılaştıklarında hatırlamak istediklerini ve onlar arasındaki ilişkileri eksiksiz olarak hatırlayabilmekteydi." (Parmaksız, 2019, s. 15).

Toplumsal bellek, bir kavram olarak birçok disiplin tarafından da ele alınmıştır. Özellikle toplum ve bireysel belleğin sürdürülmesi üzerine farklı boyutlarda inceleme ve çalışmalar yapılmıştır. Tarihi süreçte toplum belleğinin ön planda olduğu çalışmalarda mekân ile ilişkisi ve mekân olan bağlılığı üzerinden mekânın belleği (mekânın hafızası) toplum belleğini sürdürmek amacıyla başat rolü vurgulanmış, mekânın bellekle önemli buluşulması üzerinde durulmuştur. Hikâyede anlatılan olay, kurgu ve kişilerin ruhu olan mekânın, insan psikolojisi ile olan ilişki ve etkisi, mekân ve bellek diyalektiği ile olan münasebetiyle, mekânda yaşanmış olan bellekteki saklı anılar, yeni kurgu ve olaylara da kapı açmaktadır. Bu bakımdan mekân ve bellek ilgisi anlatıcı ve anlatılanın destekçisi olandır. Hikâyenin ruhunu taşıyan ve şahısların psikolojileri hakkında bilgi veren bir metafordur. Edebiyatın insanı merkeze alan yapısı, insanı ve toplumu ilgilendiren mekân ve bellek ikilisinin eserde temel yapı unsuru olmasında etkili olmaktadır. Mekânın insan psikolojisini yansıtan bir unsur olarak, "Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar. Mekân bu işe yarar." (Bachelard, 1996, s. 36). Düş kurmanın rüyalarından daha faydalı olduğuna inanan Gaston Bachelard, yalnızlıklarımızı yaşadığımız mekanlarda kurduğumuz düşlere ulaşmak hedefiyle araştırma ve rüyalarından çok farklı bir kazanım elde ederek yalnızlığımız karşısında mekânın çözümleme sormasıyla belleği canlandırmadan mekân her şeyin olacağını ifade eder (Bachelard, 1996, s. 36-37). Bergson, sürekli dinamizm içinde gördüğü varlıkta madde yerine bellek, süre ve bilinç kavramlarını ekleyerek mekân ile ilişkilendirmektedir. Düşüncesinde hâkim olan kavram bellek olan Bergson, maddenin kaynağını açıklamaya çalışır. Yaşamsal bir kaynak olarak bellek geçmişten referans verendir. Bu referans bilince bağlanan bellek ile olmaktadır (Bergson, 2007, s. 130-136).

Mekânın bellek ilişkisinden hareketle hatırlamanın figürü olan kişi veya toplumun mekanla cisimleşmesi ve belli bir zaman sonra tarihsel ve coğrafi şartlara göre güncelleştirmesi olmasa da dahi belleğin somut bir mekân ve zamana dayandığını ifade etmektedir (Assmann, 2015, s. 46). Mekân, hatıraları bünyesinde taşıyan olarak onun temelini de oluşturması bakımından hatıra gelmesi ile Mekân arsında sebep ilişkisi vardır. "Mekanlar tıpkı yazıtlar, anıtlar gibi, potansiyel belgeler olarak kalır" (Ricoeur, 2012, s. 60). Mekân ve bellek ilişkisi yanında bu ilişkinin sonucu doğan birey ve toplumun hatırlama işlemi

geçmişle bağ kurmasını, kimlik hatırlaması, kimlik bilinci, kalıcı temeller ve geleceğin şekillenmesindeki geçmiş ihtiyacını da karşılamaktadır (Huyssen, 1999, s. 176-177).

Mekânın belleği olmadan toplumsal belleğin de olmayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Olayların mekân ve bellek tarafından tutulması da olumlu ve iz bırakan olayların bellekte uzun süreli tutulduğu gibi yaş ve cinsiyete göre de bu belleğin değişkenlik göstermektedir. Mekân olarak temsil niteliğinden kaynaklı bellek oluşumunu insan veya toplumun yaşam alanı inşa etmesi olarak açıklar. Mekânı sahiplenmesinde en temel etken olur. (Bilgin, 2013, s. 30-31,131). "Toplum içinde farklı sınıflara üye bireylerin mekân içindeki hareket özgürlükleri eşit olmadığı gibi, kültürel belleklerinin sınırları farklı olan toplumsal kesimlerin bilinç yoluyla zaman üzerinde kurabilecekleri egemenlik derecesi de eşit değildir." (Bahtin, 2014, s. 28). Mekânın kendi belleğini oluşturması yoluyla bireysel veya toplumsal anlamda insanların bellek inşasında mekân bir görev üstlenir, bellek kurgusunda mekân aracılığıyla bellek de oluşur. (Özoğlu & Erman, 2017, s. 13). Pierre Nora, "*Hafıza Mekanları*" adlı çalışmasında:

"Hafızanın belirginleşip yerleştiği mekanlara gösterilen ilgi tarihimizin bu özel zaman dilimiyle ilgilidir. Bu birleşme anında geçmişle ilişkisini kesen bilinç, bolunmuş bir hafıza duygusuyla karışıyor; fakat buradaki yırtılma hafızayı henüz fazlasıyla canlı tutuyor, öyle ki hafızanın canlanış sorununu açıkça ortaya koyamıyoruz. Süreklilik duygusunun koku mekandır. Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekanları var." (Nora, 2006, s. 17)

Toplumsal bir olgu olan mekân, geleceğe taşıyan yönüyle zaman direnen bir tarafı da vardır. Toplumsal ruhun tanıklığını da yapmaktadır. Bunun içinde değişim ve gelişimin yanında medeniyet aktarıcısı olarak ve kültürel sürecin toplamını taşıdığı da görülmektedir. İnsan zihniyle mekân arasındaki ilişki belleğe aktarıldığı taktirde bir anlam ve değer kazandığı gibi mekân olduğu taktirde insanın da değerli olanı ortaya çıkardığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu tespitten hareketle mekân ve bellek arasındaki ilişkiyi depo görevi olarak tanımlamak doğru olacaktır. Jennifer M. Groh, mekân ve belleğin insanda oluşturduğu algıda ortak hareket ettiğini ve bunu da bellekte mekânda yaşananları anıtlştırma yoluyla saklayarak mekân algısı adı altında bir iş birliği oluşturulduğunu ifade eder. "Bellek mekân algısının oluşturulma sürecinin ayrılmaz bir parçasıyken, mekân da anıların depolanıp erişildiği bir çeşit arşiv görevi görür. Beynin bellek-mekân bağlantısı ise paylaşımlı bir nöral altyapıya dayanır." (Groh, 2016, s. 187)

Hikâyede mekân, tüm yönleriyle ele alındığında gerçek manada mekân anlaşılmaktadır. Mekân ile iç içe geçmiş olan ilişki ağları mekânın temel niteliklerinin çözülmesi ile mümkündür. Mekân, olay ve kişilere göre kurmaca bir dünya yaratılarak şekillenen bir unsur olarak sadece mekânın saptanmasıyla çözüm olmamaktadır. Mekânın taşıdığı belleğinde bilinmesi gerekmektedir.

Dünden bugüne birleştirerek deneyim ve anılarını biçimlendirerek zamanla oluşan örüntüler, görüntüler ve hikayeleri aktararak canlandırılan dün ve bugün birleştirilir. Anlatılan ev nakledilen yönüyle kültürün kimlik ve aidiyet temellerinde geçmişin anılarında dayandıran bağ kurularak ortak bilgi ile bağlayıcı yapı olan kendi algısını oluşturan bir yapı doğar (Assmann, 2015, s. 23). Bunun adı bellektir. Edebiyatta var olabilmek olaraktan algılanan mekân belleği, iletişim alanı açar ve yeni ilişkilere kapı aralar. Toplum ve birey ilişkisinde mekândan bağımsız bir yaşam kurmaz ve belleğinde var oldukça bu ilişki yaşam göstergesi olarak yerini alır. Mekân, anlatıcı için anılarını, belleğini muhafaza eden bir unsur olarak hayallerinde ifade edilebileceği imkânı verebilmektedir. Mantıklı bir şekilde açıklandığı taktirde mekân, korku, hayal gibi gerçekte olamayan duyguların kolayca akılsallaştırıldığı yerde olmaktadır. (Bachelard, 1996, s. 53). Anıların da belleği olabilen mekanlar, sonsuza dek devam edecek olan değişmeyen kayıt özelliği ile mekânın heterokroni kayıt eden yönünü de oluşturmaktadır. Mihail Bahtin, kronotip unsurların oluşumunu sağlayan mekân olduğu şöyle ifade eder:

"Edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin içkin bağlantılılığına kronotop (harfiyen anlamıyla "zaman-uzam") adını vereceğiz. Bu terim matematikte kullanılmaktadır ve Einstein'ın Görelilik Teorisi'nin parçası olarak geliştirilmiştir. Bizim açımızdan taşıdığı önem uzam ve zamanın birbirinden ayrılmazlığını ifade ediyor olması. Kısacası zaman uzama edebiyatın biçimsel olarak kurucu kategorisi anlamını atfediyoruz" (Bahtin, 2001, s. 315-316).

Mekân ve bellek ilişkisinde, insanın mekânı akılda tutma, hatırladıklarının neler olduğu mekânın belleğini de oluşturmaktadır. Kişinin mekanlar üzerinden elde ettiği bellek ile iç çatışma ve benliğini de oluşturmaktadır. Mekânın kavramsallaşması ve algılanması üzerinden kişi, yani özne varoluşunu bellek kavramının yardımı ile ilişkilendirdiği mekanla yarattığı aidiyet duygusunu zamana karşı korumaktadır. Belleğin yardımıyla mekânın anlamını toplum veya kişinin kültür ve fenomenolojiye yönelik gelişmesini sağlamaktadır. Bellek olmadan, mekân anlamlandırılmamaktadır. Bedende bütünleşen mekân, bedensel deneyimle ve bellekle algılanabilmektedir (Juhani Pallasmaa'dan aktarılan) (Sevinç, 2022, s. 32-34).

HİKÂYE METİNLERİNDE MEKÂN VE BELLEK

Mekân, edebiyatı renklendiren, yazarın eserini anlamlandırmak, metinlerde zemin görevi de üstlenen, okuyucuya anlatısını ulaştırmak, algı, disiplinler arası bağ kuran, psikolojik alt tabanlı görevi olan, duyguların yansıtıcı gibi farklı işlevlerde bir belleğe sahiptir. Hikâyenin olmasına kaynaklık eden mekân, bazı hikayeciler tarafına temel kurgu olarak değerlendirilmiştir. Mekândan, metne anlam kazandırmanın ötesinde bellek kavramında değerlendirilmiş, modern dönem hikayeciliğinde ön plana çıkan metaforun ve anlatımın başvurduğu

mekân-bellek kavramı olmuştur. Başvurulan kurmaca unsuru olan mekânın bellek ilişkisi karakterize edilmiştir. Mekân üzerine açılan poetik metinler, Bachelard'a göre mekân insanın geri getiremeyeceği zamanın yaşanmasını mümkün kılan olarak bellek yoluyla imkân verendir. "Anılar devinimsizdir; her biri, yerleştiği ölçüde sağlamca tutunur yerine. [...] Geçmişteki yalnızlıklarımızın tüm mekanların, içinde yalnızlıktan acı çektiğimiz, yalnızlığın tadını çıkardığımız, yalnızlığı aradığımız, yalnızlıkla uzlaştığımız mekanlar içimizde silinmez olarak kalmıştır. İnsan onları özellikle silip atmak istemez." (Bachelard, 1996, s. 37). Seyhan Kurt, mekânın yaşayan bir bilgisayarın harddiskine kaydettiği bir bellek görevine dikkati çeker. İşlevsel ve sembolik olan ilişkilerin çözümlenmesinde katkı sağladığını ifade eder (Kurt, 2021, s. 31). Muharrem Hafız, mekân ve bellek ilişkisinde metinlerin kurguda işe yarayan suretlerin oluşması ve taşıyıcı olarak "Mekân ise kendinde ideaları değil, ideaların sûretlerini içine almaktadır" (Hafız, 2019, s. 100) ifade etmektedir. Bekir Şakir Konyalı mekânın poetik oluşumunda nostaljik yanına vurgu yapmaktadır. Buna vurgu yaparken mekânın belleğindeki taşıdığı ve geleceğe aktarmış olduğuna iz kelimesini, hatıralarla yüklü, metne tekrarı olmayanları anlam yaratmak için imkân sunduğunu ifade etmektedir. Mekân, adeta belleğindeki yani iz ile kurguda ve tekrarı mümkün olmayan öğeleri yönlendirmiş ve yüklenmiştir. "Mekân; olay, karakter, zaman ve anlatıcıdan bağımsız bir arada olan şey değil, bütün bu varlıkların ilişki ve etkileşimiyle ortaya çıkan, hem bu varlıklarla görünür olan hem de bu varlıklara yön tayin edendir." (Konyalı, 2022, s. 83). Gökhan Tunç, Şiir ve Bellek çalışmasında kitabında, mekân ve bellek ilişkisini bir metafor olarak ele almıştır. Mekânın belleğini konu edindiği yazısı 'Bellek Mekândır' da "kuyu, çeşme, mezar, orman, bahçe, ahır, saray, savaş alanı, labirent sokak, ev, oda, bodrum katı, çatı katı/tavan arası ve tavan, otel, müze" gibi mekanlar kişi tarafından, mekân belleği olarak pasiften aktife evrilen bir unsur olarak ifade eder. Daha geniş açıdan kitaplık, kütüphane ve müze gibi hatıraların yani belleğin saklandığı yer mekândır. Mekanların sıfatını alan bellek, hatırlamak veya hatırlamak istemediğine göre mekanlaşan hafıza, bir şekilde mekân kodlaması olmaktadır. Örneğin kuyu ile kodlanan bir bellek aslında hatırlanmamayı çağrıştıran bir isme göre istiflenmiş metafor bir duruma dönüşmüştür (Tunç, 2020, s. 150-151). Kelimelere anlam veren yazar olduğu kadar okuyucunun da olduğunu düşünerek kurguya gerçeklik kazandırmak için mekânın hatırlama işlevine başvurması etken bir görüngü oluşturmaktan kaynaklı hikâye kişilerinin iz ve nostalji kavramları ekseninde şimdiyi veya gelecekte hatırlamayı tersi yönde de taşımaktadır. Mekânın imkân verdiği özelliğe bürünmesi taşıdığı duygu ve fiilin hatıra yani bellekte olmasıyla şekle bürünmektedir. Adeta metaforlaşma işlevi ve süreci oluşmaktadır (Bachelard, 1996, s. 227).

Türk hikayesi, kurgularının değişim geçirdiği, kurguya gerçeklik kazandırmak için mekândan yola çıkarak modern hikâyeciliğimiz mekân ve bellek ilişkisinden anlatmanın çok ötesinde yansımıştır. İç ve dış mekân olarak bellek, işlevini etkin

biçimde mekânın geneline yansıyacak şekilde hatırlama yayılmıştır. Bergson'un, bellek-madde süre-uzay ve anı-algı kavramları oldukça yaygın iç içe geçmiş bir zaman ve mekân (süre-uzay) iç içe geçmiş bir kullanım olmuştur (Bergson, 2007, s. 118). Vaka zincirinin oluşması ve okuyucunun zihninde sahnelenmesi mekân belleğinin verdiği unsurlar ile oluşmaktadır.

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşka Dair* adlı hikâye kitabında geçen "*Geçmişin Arasında*" adlı hikâyesinde yaşadığı mekânın çocukluk belleğini aktif hale getirmektedir. Geçmişle bağ kurduğu mekân ile aidiyet kurmaktadır. Mekân sayesinde geçmişti hatırlayan çocuk, Henri Bergson'un unutuldu sanılanın çarpıcı bir şekilde yeniden zihinde belirmesi, hatta tamamen unuttuğunu düşündüğün anda ayrıntılarıyla hatırlamamız, çocukluğun ve mekânın ortak bellek ürünüdür (Bergson, 2007, s. 115). Uşaklıgil, çocuk kahramanın mekândan hareketle hatırlaması ve aidiyet hissetmesi arasındaki bağı kurmasında bellek unsurunu kullanmıştır. Çocuğun mekân ve coğrafya sınırlarını belirlerken mekân sayesinde benlik algısını da inşa etmektedir. "On iki yaşına kadar hayatımın intibaları dünyasını zihnimde çizerken bütün o zamana ait âlemi Fatih'ten Kıztaşı'na, Zeyrek'ten Şehzadebaşı'na uzanan bir hatla mahdud görürüm. Bunun bir merkezi bir taraftan Sepetçiler'e diğer taraftan Saraçhane'ye dönen sokağın köşesinde mebniydi" (Uşaklıgil, 2025, s. 85). Mekânda aktif olan bellektir. Çocuğun yaşantısının ötesinde geçmiş yıllara ait duygular mekân üzerinden hatıra gelmektedir.

"Her defa geldikçe her şeyi yerli yerinde dükkânları, hep içinde görülmek mutad olan simalarla, evleri pencerelerinin hep ve daima hissedilip öğrenilmiş manalarıyla, fakat kendimi biraz daha uzaklaşmış bu tahassüs cihanına biraz daha yabancılaşmış bulurdum ve garip bir küçülüşle daha basık, daha alçak daha dar yapan bir şeyle ihtiyarladıkça eriyip ufalan nineleri hatıra getiren bir kavruşla, bu mahalleler, bu sokaklar, o evlerle dükkânlar üzerinden gelen senelerin nefeslerine mevcudiyetlerinden birer tabakasını kemirtmiş daha küçük daha dar hatta daha karanlık daha sönük olmuş gibiydi" (Uşaklıgil, 2025, s. 85-86).

Mekânın hatırlamadığımızı, tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkarmıştır. Yaşlı nineler ve çocukluk hatırası iki zıtlık arasında taş merdivenlerin dış dünyaya açılan bir kapı olarak kurgulanmış ve sonrası hareketleri çocukluk benliğinin oluşmasındaki aile ve ev sıcaklığı ile bellek tek tek anlatıcı gibi hatıra getirmiştir. Çocukluk ve doğup taşınmış olsa dahi yıkıntı halinin insanda ilk sağlam ev halinde görünmesi ilk sıcaklığın sihirli lambadan çıkar misali muhafaza edilen bellekten çıkmıştır. Bachelard, insanın düşünü kurduğu ve hissettiği sıcaklığı veren hali ile bellek canlandığını ifade etmiştir (Bachelard, 1996, s. 38). Henri Bachelin, çocukluğunu geçirdiği ev ile yaşamını geçirdiği diğer evler arasında kıyas yapar. Çocukluğunu geçirmiş olduğu evin, diğer evlerin yanında basit kaldığını ama gayret ve mutluluk olarak mekânın belleğinde yer edinmesi ailesiyle özdeşleşen güven ve mutluluk olması en kıymetli olmasında etkili olmuştur.

Uşaklıgil, hikayesinde kahramanın çocukluğunda geçen portresini hafızasına yer edip çizen ressam gibi kahramana anlatımıyla resmettirir. Mekanın belleği, evin yolunu, mermerlerini, salkımlarını, kurumuş çiçek serpintilerini, bahçesi, evin içindeki çocukluk halleri, taş merdivenleri, güllerle sarılı demir çatısı: "Bu dakikada eski ben, tekrar meydana çıkardı ve bu defa mevcudiyeti yüzlerce temas ile bölünerek müteaddit [sayısız] parçalardan müteşekkil bir âyinede mün'akis bir şekil çoğalmasıyla fakat her biri başka bir hatırayı yaşayarak, başka bir manzarayı ihya ederek başka bir levhaya hayat vererek tekrar gözlerimin önünde dirilirdi" (Uşaklıgil, 2025, s. 87). Mekân, zamana yardımcı olmaktadır. Mekân, geçmiş canlandırır ve kişideki açmış olduğu hafıza alanında vaktini bekleyen hareketsiz bir şekilde bekleyen belleği yine mekân ile delalet ettirir (Bachelard, 1996, s. 39). Uşaklıgil, adeta kahramanın evlerinin yanı başındaki çıkmaz sokağın başında hayal olarak geçmişteki insanları anımsatan yabancı hayalin yine gerçekte yabancılaşan evlerine girişini sahneleyerek yabancılaştığı şimdiki evin yabancı hayali ile arasında geçen suallerle canlanan anılarda o günlere gitmiştir. "Kimi arıyorsunuz? Yanılmış olacaksınız, sizi tanımıyorum!" demek isteyen sert bir sual belirirdi. Ta ruhumun derinliklerinde güya bir mezarın matemini taşıyarak ayaklarımı sürte sürte sırtımı kabarta kabarta artık etrafıma bakmak istemeyen iniş gözlerle, çocukluğumun beni tekrar kabul etmeyen muhitinden uzaklaştırdım" (Uşaklıgil, 2025, s. 89). Geçmişte, anıların biriktiği haneler, bir anda düşünle canlanmaktadır (Bachelard, 1996, s. 36). Kendini arayan anlatıcı, ona hatırlamasında etken olan mekânın içinde yaşanmışlıklarını sıralayarak okuyucu ile beraber hem arayış hem de eski halden eser kalmadığını anlatmaktadır. Artık eski ev hali yoktur ve mekân belleğinde olanı bulamamak onu evine yabancılaştırmıştır. Mekân belleğinde idealize ettiğini bulamamak, şimdiki zaman mekanına karşı duygusal kopuşla geçmiş uzam dairesindeki mekâna karşıda bu duygu sirayet etmiştir. Artık o muhit onu kabul etmeyen olarak uzaklaşmak istemektedir (Uşaklıgil, 2025, s. 89). Mekânın belleğindeki ev ve muhit beklediği gibi muhafaza edilmiş olarak çıkmasa da eski hale olan özlem ile o anı yaşamaya devam etmektedir.

Halid Ziya Uşaklıgil, *Aşka Dair* adlı hikâye kitabında geçen "*Fatma'nın Evi*" adlı hikâyesinde de anlatıcının gözünden özlem duyulan bir çocukluk ve mekân merkezindedir (Uşaklıgil, 2025, s. 92). Çocukluğunun dramatik şekilde geçtiği, fiziksel bir felaket olan ev, acının mekânı olarak bastırılmış duyguların mekân belleği ile tekrar canlanmıştır. Fatma'nın çocukluk zamanlarının geçtiği evin yanmış olması onda bıraktığı derin travmalar yaşamış olduğu bu olumsuzlukların mekânı ile tekrar canlanır. Kendisine sorulan suale verdiği cevap mekân belleğinde müthiş bir korku ile hayallerinde mekân ile canlanan ve hala yanan halen fışkırmasını işaret ederek, ellerini gözlerine kapatarak, o anı yaşamaktadır. "'Yanıyor, Yanıyor!' diye haykırdı" (Uşaklıgil, 2025, s. 94). Fatma, anan alevler arasındaki ev hayaline rağmen kumun üstünde küçücük elleriyle, anmadan önce mekân belleğinde mutluluk mekanını hatırlar ve kumdan kendine

göre bir mutluluk evi inşa eder. Mekân belleğinin en görülür halidir. Tadımlıkta olsa bilinç dışı mutluluk kendini yeni mekânda yerleştirmektedir (Bachelard, 1996, s. 41). "Fatma kendi evini, Karamürsel'de yanmış evini, mahrum, fakir, sefil, fakat bahtiyar evini tekrar yaşatmaya çalışıyordu" (Uşaklıgil, 2025, s. 95). Geçmişteki iyi veya kötü çocukluk yaşanmışlığı yeni ailesinde kendini yeniden inşa eder. Yuva özlemi mekân ile verilmektedir. Necip Tosun'un "Bilinç akışı, yaygın tanımıyla 'insan zihninin herhangi bir günde algıladıkları'dır. Olay örgüsü, zaman, mekân bu çağrışımların emrindedir" (Tosun, 2018, s. 59) der. Bilinç akışının geriye dönüş tekniğiyle yazılmış olan Suat Derviş'in "Yuva" (Derviş, 2019) hikâyesi, bir hatırlatma mekânı olan yuva üzerinden kurgulanmıştır. Bu yuva ve yuva metaforu karakterin zihnine, eylemlerine hatıralar ışığında yön verir: "Bundan çok sene evvel orada o kestane ağaçlarının gölgesindeki o eski köşk vardı dedi. O zaman daha senin nişanlın bile değildim. O zaman on altı yaşındaydım, sen de yirmi altı. Fakat o zaman da bir çocuk gibi haindin" (Derviş, 2019, s. 167).

Necip Fazıl Kısakürek'in "Bir Yalnızlık Gecesi'nin Vehimleri" adlı hikâyede karanlıkta el yordamıyla evin yerini bulma, ya da kız kardeşi ve büyükbabasının resimlerinden -eşyadan- mekânsal hafıza yönelik geçmişe dönme (Kısakürek, 2019, s. 11) bu hep mekânın verdiği hem hatıralar hem de bilinç akışıdır. Necip Fazıl Kısakürek'in "Bir Yalnızlık Gecesi'nin Vehimleri" adlı hikâyesi, doğrudan çocuklukta yaşanmış bir mekâna odaklanır ve bu mekân aracılığıyla karakterin ruhsal portresini derinleştirir. Anlatıcı, yirmi odalı büyük bir konakta geçen çocukluk yıllarını anlatırken, bu konak mekânı, sadece fiziksel bir yapı olarak değil, aynı zamanda yoğun duyguların, korkuların ve yalnızlıkların bir taşıyıcısı olarak yapılandırılır. Konağın içindeki hareketlilik -merdivenlerden inip çıkanlar, sürekli açılıp kapanan kapılar, gıcırtilar, sesler- ilk bakışta canlı ve sosyal bir hayatı çağırırsada anlatıcı bu gürültü ve kalabalık içinde "sonsuz bir yalnızlığa mahkûm" olduğunu vurgular. Böylece kalabalığın içindeki tecrit, mekân üzerinden sembolik biçimde somutlaştırılır. Mekânın labirentvari yapısı, karanlık köşeleri, taşlığı, korku çağrışımı yapan gölgeleriyle konağın her bölmesi anlatıcının çocukluk korkularını tetikler. Özellikle "pirinç bir şamdanda bedbaht bir mum" ifadesiyle betimlenen yatak odası, bu korkunun merkezidir. Odadaki ışığın bile "bedbaht" oluşu, çocuk benliğin tehdit algısıyla karanlık arasında kurduğu ilişkiyi vurgular. Annesine seslenme sahnesi, mekânla birlikte biçimlenen yalnızlık ve korunma ihtiyacını gösterir. Ayrıca, kız kardeşinin öldüğü geceye dair anı hem ölümün hem de korkunun mekânın içine nasıl sinmiş olduğunu ortaya koyar. Tüm bu unsurlar, konağın yalnızca çocukluk hatıralarına fon oluşturmadığını, doğrudan karakterin psikolojik yapısını şekillendiren bir unsur olduğunu gösterir. Bu yönüyle Kısakürek'in hikâyesi, çocukluk mekânının iç dünyayı yansıtan ve belirleyen işlevine dair güçlü bir örnek niteliğindedir.

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Hepsinden Acı* hikâye kitabında geçen "*Dilhoş Dadı*"

hikâyesinde çocukluk mekânı olarak sunulan evin farklı alanları, anlatıcının zihninde zıt duyguların karşılık bulduğu yerler olarak kurgulanmış, travmatik bir mekân algısının yer aldığı bir başka hikâyedir. Evin, damı ve çevresi ile kurduğu ilişkide ve dadısına karşı duyduğu güven arasında adeta dam, mutluluğun mekânı olarak sunulmaktadır. Çocuk duygusunda dam ve dadı güven duygusunu mekânın belleğinde yer eder. Dam yüksektir ve uçurtma uçurduğu özgürlüğü simgelemektedir. Ancak, evin bodrum katı travmatik bir alan hâline gelir (Uşaklıgil, 2021, s. 74-75). Evin, çeşitli bölümlerinin çocukluk hatırasında mekânın belleği olarak mutluluk ve travma yaşadığı mekân ikiye ayrılmaktadır. Bu evin alanları dam ve bodrum katı bilinmezliği temsil eden olarak, dam olumlu ve bodrum katı olumsuzluğu çağrıştıran bellektir. Bir diğer güvenli mekân olan yer odasıdır. On iki yaşına geldikten sonra şahsi odası bireysel mekân algısının da gelişmesinde etken olmuştur (Uşaklıgil, 2021, s. 79). Anlatıcı kendi şahsî odasına sahip olduktan sonra korkularından dolayı uykuya dalmakta zorlanmaktadır. Olumsuzluk olarak bellekte yer edinen diğer mekân şahsi odası olur. Bilinmezliğin sembolü olan bodrum katı, olumsuz mekân belleği olarak travma yaratmakta ve korku mekanıdır (Uşaklıgil, 2021, s. 84). Korku mekânı olan bodrum katına inmek, Dilhoş Dadı'yı orada bulmaya çalışmak, tüm aile fertlerinin eşliğinde gerçekleşen bir mekân belleği olarak derin bir travma yaratır ve çocuğun hayal dünyasında gerçeklikten uzak bir dehşet tablosu olarak yer alır. Bodrum katı, aynı zamanda kaygı ve belirsizlik mekânıdır (Uşaklıgil, 2021, s. 90).

Çocukluk ve mekân belleği ilişkisinde Safveti Ziya'nın "*Silinmiş Çehreler Beliren Simalar*" hikâyesinde de yer verilmektedir. Hikâye, çocukluk dönemini yalnızca bir yaş dönemi olarak görmemektedir. Yaşamış olduğu coğrafyayı çocukluğu ile içselleştirilmesiyle oluşan bir yurt temsil edilmektedir. Mekân, çocukluk hatıralarını canlandıran bellek olarak, maziyi canlandıran, eskiyi hatırlatan ve geçmişe götürüp adeta o zamanı yaşatandır (Ziya, 2017, s. 21). Anlatıcı, Boğaziçi'ni, çocukluğunun ve gençliğimin muhiti ifadesiyle betimlemektedir. Mekân belleğinde idealize ettiği, Boğaziçi'ne karşı yaşadığı Avrupa'dan vatan hasreti olarak bahsetmektedir. Mekân, aynı zaman da millet olmanın da bir kimliği olarak verilmektedir. "Çocukluğunun ve gençliğimin muhiti içindeyim. Bu manzarayı Avrupa'da vatan hasretiyle yandığım günler gözlerimi kapayınca tıpkı bugünkü gibi görüyordum. Türk'ün hülyaperver ve hassas gençliği için Boğaziçi 'vatan içinde vatan'dır. Onun mavi denizi genç ruhumuza yalnız Türk'ün ince ruhunun anlatabileceği vatan aşkı ninnileri söyler" (Ziya, 2017, s. 21). Çocukluk ve gençlik yıllarının tanıdığı olan Boğaziçi, adeta iç içe geçmiş olan ömrünün hatırasının seyri gibidir (Ziya, 2017, s. 26-27). Anlatıcı, mekânı çocuklukla ilişkilendirerek, duygu ve geçmiş hatırlamayı çocukluk mekânı olarak belleğinde kodlamıştır. Bu sadece çocuklar içinde geçerli değildir. Yetişkinlere dair de mekân belleği sayesinde yaş ve dönem kategorizesi yapmıştır. Bireysel olan çocukluk algısını toplumsal algı yaratacak biçimde mekânın şahitliğine

de başvurmaktadır. Türk neslinin modern zamanda biçimlendiği zamanı da okuyucuya mekân belleği yoluyla aktarmaktadır (Ziya, 2017, s. 33-37). Safvet-i Ziya, "*Ziyaret-i Ervah*" hikâyesinde ise çocukluk mekânı hem fiziksel ayrıntılarla hem de bu ayrıntıların taşıdığı duygusal değerlerle özenle inşa edilmiştir. Fatih'teki konak çevresinde, din, aile ve kültür kavramlarının toplum ve aile içinde ete kemiğe büründüğü simgeler olarak mekânda verilmiştir. Ramazan ayında konakta geçen zaman, Cami manzaralı bir sofa da ezan sesleri her vakit, inancın ve aidiyet duyduğu değerleriyle mekân üzerinde ruhsal şekillenmenin sahnesi verilmektedir. Fatih'teki bu konak, Bedia'nın hafızasında geçmişe açılan bir eşik olarak işlev görür. Türk kültürünün harcı olan dini ve kültürel değerlerini adeta mekâna serpiştirir. Modern dünyanın zorbalığı ve yozlaşmasına karşın, Fatih'teki bu konak, Bedia üzerinden kız çocuklarının sosyokültürel kimliğine sahip çıkmasını sağlayacak mekân belleği taşımaktadır. Fatih'teki bu konağın, Fatih Camii'ne nazır oluşu ve Bedia'nın, çocukluk döneminin dinî hassasiyetlerinin mekân aracılığıyla yeniden hatırlanmasını sağlamaktadır (Ziya, 2017, s. 42-46). Kültürel bir sahne olarak, kişinin kimlik oluşumuna dikkati mekân belleği üzerinden vermektedir:

"Sen Bedia, henüz beş yaşında mini mini bir kız iken [...] Konağın Fatih camiine nazır harem sofasında bir sedir vardı. [...] Sonra seccade serilirdi. Derhal sedirden sıçrar, seccadenin yanında iki ellerini yanına salıverir, beklerdin. [...] Seni yuvarlanmakta olduğun sedirin üzerinden hemen kaldırırlar, ezan-ı Muhammedî'ye hürmeten diz çöktürürlerdi. [...] Bu sırmalar içinde mor kadife seccade üzerinde sizin iki melek hayalinizi ömrüm oldukça unutamam!" (Ziya, 2017, s. 46-49).

Nahit Sırrı Örik'in *Kanlıca'nın Bir Yalısı* adlı eserinde de benzer bir biçimde, çocukluk mekânı, belleğe kazınmış imgelerle birlikte verilmektedir. Çocukluk dönemini geçirmiş olduğu pembe yalıya yıllar sonra geri döndüğünde, Ahmed Reşid artık bir çocuk değildir, mekânın belleğindeki çocukluk izleri gözünde canlanmaya başlar. Hatırladığı nostaljiden ziyade insan ilişkileri ve mekânsal bozulmayla eş güdümlü gelişen bir toplumsal karakter değişimi arasında bağ kurmaktadır. Mekânın belleği bu değişimi gösterecek, fark edışı sunmaktadır. Sarıklı, sakallı, cübbe giymiş Ahmed Reşid, mekânın son hali gibi kendisi de değişmiş ve yabancılaşmıştır. Aktif olarak mekân ve kişi dolaşımı kurgusu göze çarpmaktadır. Çocukluk dönemine ait gisler ve aidiyet döndüğü ruh haline mekân da eşlik etmektedir:

"Çocukluk aşınarımın arasında bu yaşta sarık sarıp sakal koyuvercek kimse yoktu. [...] Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköyü, hep geçtik. Şimdi Vaniköy iskelesine yanaşmak üzere idik. [...] Ve uğranılan iskelelerin o hiçbirine çıkmadıkça, Kanlıca koyundaki pembe yalının küçük beyi Ahmed Reşid olması ihtimali kuvvet buluyordu. Nihayet Anadoluhisarı'nı da geçerek bu koyun önüne geldik. [...] Yalıya ikimiz birden bakınca, her ikimizin de son tereddütlerimiz zail oldu. Mütebessimane bakiştık ve ilk tesadüfümüzün

aksine olarak bu sefer ilk önce bana o hitap etti: 'Beyfendi, cüretimi af buyurunuz, zât-ı sâmilîleri Fuad Beyfendi değil misiniz'? 'Evet efendim, Zât-ı âlîniz de zannederim ki...' Renksiz dudaklarının hiç değişmemiş olan muhteriz tebessümüyle gülümsedi. 'Evet Beyefendi Hazretleri, dâîniz Ahmed Reşid'im' dedi." (Örik, 2009, s. 125).

Bireysel geçmişin evrelerini mekân üzerinden anlatan bir hikâye, Sait Faik Abasıyanık'ın "*Sarnıç*" adlı hikâyesidir. Mekânın belleğinden kaynaklı hatıralarının eşliğinde içsel dönüşümü yaşayan kişinin, mekânın bireysel geçmiş üzerindeki hasret, zaman, gelişme ve duraklayışını vermektedir. Mekân bir simge olarak, kronotop konusuna da örnek hikayesi ile mekânın belleğiyle karakterin hafızasına yönlendiren bir unsur olmuştur. Okumuş olduğu dağ eteğindeki lisesinden bahseden kahraman, yıllar geçtikçe mana bulan mekân hafızasıyla geri dönüş sağlamaktadır. Okul, öğrenci olduğu zaman, basit bir mekanken, zaman geçtikçe anlamlaşır ve mekânın belleğindeki tekrar edilmesinin imkânsız olduğunu düşündükçe hatıra mekânı olarak kıymetlenmektedir. Canlı hatıralar anlatıcının zihninde ve basit gördüğü anlar zaman geçtikçe tekrarının olmamasından kaynaklı imkansızlaşması geriye dönmeme olarak mekân belleğinde canlı durmaktadır. İçsel bir evren olarak geçmişe saplanan, mekân belleğinin zaman evresindeki çocukluk ve gençliğe adım atılan zamanlara duyulan bir özlem yatmaktadır (Abasıyanık, 2009, s. 121).

Hikâyedeki liseye dair yapılan bu betimleme, yalnızca bir okulun fiziksel niteliklerini yansıtmaz; aynı zamanda anlatıcının gençliğini, dostluklarını ve geride kalan bir hayat evresini taşıyan bir "hatıra mekânı" olarak temsil eder. "Bir daha buraya ömrümüzün sonuna kadar talebe olarak giremeyeceğimizi bile bile" bu mekânın sadece hatıralarda yaşadığına dair farkındalığının var olduğunu gösterir. Geçmiş geçmişte kalmıştır ama canlı hatıraları ile hâlâ anlatıcının zihninde yaşamaktadır. Dolayısıyla geri dönemeyeceğini bilme, farkında olma bilinci bir eşiktir, geçilemeyen, geri dönülemeyen bir sınırdır. Lisenin yanı sıra hayatını film şeridi gibi mekânlar eşliğinde hatırlayan anlatıcının buralara dair "zaman evresi" sonlanmış olsa da onları bellek mekânında yaşatmaktadır. Mahalle, sokak, mezarlık, türbe zamanın donduğu, hiçbir şeyin değişmediği alanlar olarak kurgulanır. Bu mekânlar, anlatıcının geçmişe saplandığı, zamanı durdurduğu içsel bir evren yaratır: "Aynı mezarlık karşımızda idi. Seneler böyle geçtiği halde aynı sarışın, esmer, ayakları çıplak çocuklar hiç büyümeden aynı servi ağaçlarına tırmanmaya çalışıyorlar" (Abasıyanık, 2009, s. 121). Bu anlatımda, zamanın geçmesine rağmen değişmeyen çocuk figürleri ve durağan mekânlar, geçmişin zihinsel olarak nasıl donduğunu ve anlatıcının belleğinde zamanın mekân aracılığıyla nasıl sabitlendiğini gösterir. Geçmiş şimdije bağlayan bu mekânsal geçiş, kendi alanından genel alana yayılan varlığın yoklukla yer değiştirmesi olarak mekâna yansır. "Kirazlı Mescit, İstanbul, şarıl şarıl su sesleri" gibi mekân belleği olan yerlerden bahsettikten sonra "Bu son hatıralarla sonuna kadar idareye çalışıyorum" der (Abasıyanık, 2009, s.

125). Hatıralar karşısında hüzünlü olan anlatıcı, mekânın belleğinden hatırına gelenlerle su sesi ile ağlamaklı oluşu, hikâyede sarnıçta kuyu metaforu görülür. "Kuyu, bir depolama mekânıdır ancak depolanan unsurların yokluğa karışması, gözden kaybolması ve bir daha geri getirilememesine yönelik birçok gönderimsel anlama sahiptir" (Tunç, 2020, s. 151). Anlatıcının kırılma ve yansımayı aynı anda yaşadığı görülmektedir. Benzer şekilde "*Davut'un Anası*" adlı hikâyesinde de çocukluk belleği, zaman ve mekânla iç içe geçmiş çok katmanlı bir duysal deneyim olarak sunulur. Ali, çocukluk mekânına mahalleye yetişkin olarak döner. Çocukluk mekânı mahalle detaylı şekilde verilen hikâyede, belleğindeki doğduğu evin pencerelerinden görünen kızılık ağacının, bazıları bir misket asmasının yeşilliğine açılmasını küçükken cüceler, periler, küçük çocuk dünyasındaki yaşadıklarını hatırlatır. Ali'nin, haminnesini, dedesini, mahalle delikanlılarını ve Saime'yi hatırlatan dünyayı algıladığı zaman götürmüştür (Abasıyanık, 2009, s. 107). Doğayla iç içe ve düşsel bir algı taşıyıcısı olan mekân, büyümlü bir varlık halinde anlatılır. Mekânın belleği geçmişe yönelerek işleyiş kazanır ve zamanı geriye akıtmaktadır. Bu bakımdan kronotop bağlamında değerlendirilmesinin yanında çocukluk mekânın pastoral bir nostaljiyle dönüşmüştür. Hikâyeye, Ali'nin çocukluk mekânı ile devam etmemektedir. Mekân, otuz yaşında geriye dönen Ali ile Saime'yi hatırlatarak karşılaştırır. Kasabaya döndükten sonra mekân belleğindeki hatırlatır (Abasıyanık, 2009, s. 107-108). Saime'nin hatırası ile yaşayan Ali, hatıra figürü olarak mekânda hatırladığı anlar bellek parlaması olarak yaşanmaktadır. Sait Faik'in çocukluk mekânı olarak mekân belleği ile güçlü bir hatırlama da "*Ormanda Uyku*" adlı hikâyesinde görülmektedir. Anı ve belleğin düzleminde verilen olaylar, duygusal ve duysal bir evrende yaşanmıştır. Kaşıkadası kıyısında, yaz gecesi ve doğayla iç içe kurulan etkileşim sonrası mekân belleğinde canlanan geçmiş, mekânsal, duygusal ve duysal bir evrene gelişmektedir. Çocukluk mekânı mutluluk ve aidiyet duygusu içinde hatırlatanında ötesinde özlem mekânı da olur (Abasıyanık, 2009, s. 61).

Sevgili ile olan duygu geçmişinin mekân belleğinden çıkarılan hatıra ile anımsama Peyami Safa'nın "*Hikayeler*" hikâyesindeki "*Ölen Sevgili*" başlıklı altında konu edinmiştir. Mekân kütüphanedir. Kütüphane mekân olarak hatırlattıklarıyla hasret ve yalnızlık çağrışımı yapmaktadır (Safa, 2019, s. 312). Bir diğer mekân kaledir. Kale, sevgiliye âşık olduğu yerdir. O an yine mekân ile özdeşleşen bir duygu olmuştur.

"Sonra bunu titreyen eklerimle açıyorum, açıyorum, parlak saçlar ince saçlar yumuşak saçlar parmaklarımın arasından su gibi akıyor, kutuya düşüyor, onu yine avuçluyorum, sıkıyorum, sıkıyorum. 'Onu hatırlamayınız, yasak!' Kabil mi? Bu saçların kokusu bana, o kalenin dibinde göğsüme ateşini ebedi bırakan tatlı başı unutturur mu?" (Safa, 2019, s. 313).

Peyami Safa'nın "*Tavşan*" hikâyesinde de sevdiği kadını hatırlatan mekân Ay'dır. "Dün gece mehtap vardı. Bu nikel tabağın içinde yine senin resmini gördüm.

Aşüfte ay yine bana seni hatırlattı, sevincimden deli oldum, içim içime sığmadı! Uçmak, uçmak, seni aşüfte ayın koynundan kapmak istedim" (Safa, 2019, s. 328).

Halid Ziya Uşaklıgil'in, bir başkası hikâyesi olan "*Onu Beklerken*"de, genç bir kız ailesini ve yurdunu kaybetmiştir. Memleketinden ayrılp, evini kaybeden genç kız, mekân sayesinde hatırlamadıklarını belleğinden çıkarır ve ruh dünyasında yaşamaktadır. Mekân sayesinde hatırlanan belleğe yer edinmiştir (Bachelard, 1996, s. 35). Hikâyede genç kızın geçmişine dair tüm hatıralar, her ne kadar farklı mekânlarda olsa somutlaşan bellek değişimlerle tekrar hatıra gelmektedir. Çöl, güneş, deve, göğün rengi ve sıcaklık... Eskiden aidiyet duyduğu mekânın unsurlarını çağrıştırmaktadır. Mekânın unsurları duygusunu harekete geçirecek her benzerlik aidiyet duygusunu beslediği mekânı temsil eden olarak yer almaktadır (Uşaklıgil, 2021, s. 17). Ruhsal kopuş, eski mekâna dair belleğinde çağrışım yapmayan ve ait hissetmediği bir kopuşa sahne olmaktadır. Geçmişe dair bir iz bulduğunda duygusal tepkime olmakta ve ait olduğu mekân ve zamana gitmektedir.

"Sanki bir hamle ile olanca ruhunun ihtiyacını kalbinin iştiyakını doyumak isteyen bir kucaklayışla kendisine uzaklardan selam getiren bu gökler melikesini kucakladı. İşte birinci defa olarak yurdundan kendi göklerinden bir şeyle karşılaşılıyordu. İşte nihayet ruhuna bir harîm [dost] fikrine bir enîs [arkadaş] bulmuştu" (Uşaklıgil, 2021, s. 22).

Hikâyede bu sahne, memleketinden ve oraya duyduğu duygunun oluşmasına sebep örnekler taşımaktadır. Çocukluğu ve ona ait hatıraları çağrıştırmaktadır. Örneğin, ay geçmişinde yaşadığı anlara götürmektedir. Geçmişine, çocukluğuna duyduğu özlemle her gece gittiği ay buluşmasında dindirmeye çalıştığı özlemi canından olmasına sebep olur. Geri getirilmeyecek fiziksel kopuşun imkansızlığını acı bir sonla anlatılmaktadır (Uşaklıgil, 2021, s. 23-24).

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Kadın Pençesi* hikâye kitabındaki "*Malım Menalim*" başlıklı hikâyesinde gurbette yaşayan bir adamın, maraz bir hastalığa tutulması sonrası ölecekse de İstanbul'a dönerek, memleketinde ölmek istemesi üzerinden gelişen memleket özlemi anlatılmaktadır. İstanbul, çocukluk yıllarına götürülen mekandır. Son nefesini vermeden önce İstanbul sokaklarında dolaşmayı anlattığı metinde geçmiş mekânda yaşamaktadır. Mekân hatıra fısıkıran, şehrin her bir köşesinde onun için bir bellek beklemektedir. Mekânın belleği arzılarının temel kaynağıdır (Uşaklıgil, 2021, s. 40). İstanbul, yenileşmiş ve yeni imarlanmış bir şehir olarak karşısına çıkmaktadır. Mekân belleğinde yer alan yerler ise tam bir harabe ve beklediğinin zıttı daha kötü bir durumda görmektedir. Geçmişin mekân belleği ile sevdiği İstanbul'un bakımsızlığı kalbinde derin bir acı uyandırmaktadır. İstanbul'u sevdiren belleğindeki geçmiş zaman mekân yoktur ve sevecek bir neden de kalmamıştır Kendi gibi hasta bir İstanbul ile karşılaşır. Sağlığındaki güzel mekân İstanbul'la bir benzerlik kurmaktadır. Kendisi ve İstanbul'da artık

hasta olmuştur (Uşaklıgil, 2021, s. 41).

"Topkapı'ya, Edirnekapı'ya, Yedikule'ye kadar gidip geldiler; sonra bu yenilik denen şeyleri görmekten doğan ezayı eskilerin arasında dolaşarak uyutmak imkânı aradı. Yangınlardan ve onların yerinde gelip yerleşen yenilik marazından masun kalabilmiş iç mahallelere sokulmak istedi, arabanın geçebileceği yerlere dalıp çıktılar ve bunları kendi eskilikleri, yıpranmış, kavrulmuş izmihlalleri altında çöküyor, bir yangının müdahalesine hacet kalmadan kendi kendilerinin üzerine yıkılıp devrilmek için sallanıyor gördü" (Uşaklıgil, 2021, s. 41).

Geçmiş zaman, mekân üzerinden kahramanın çocukluğu ve İstanbul'un yakın tarihine bir seyahat ettirmektedir. Mekanları görme isteği kendisindeki mekân belleğindeki hatırlama ve fiille dönüştürme arzusudur. İçsel bir yıkım hali, "Büyük Harp" diye ifade ettiği yıllardaki eski zamanlara, çocukluğuna, aile evine, aile bireylerine karşı acı duymaktadır. Belleğinin hatıra getirdikleri ve gerçekte olanların yüzleşmesi ile iç çözülme yaşamaktadır (Uşaklıgil, 2021, s. 42).

Kenan Hulusi Koray, "*Gece Servisi*" adlı hikâyesinde II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde kahramanı Polonyalı, Vanda adlı kadının, Almanya tarafından ülkesinin işgalinin verdiği üzüntüyü, kaygıyı, sevgi ve özlemi anlatmaktadır. Kahraman anlatıcı, kadının psikolojisini anlatırken mekân tasvirinden faydalanır:

"Duvarda bir Polonya haritası asılıydı. Polonya kendi eliyle kırmızı ve kalın çizgilerle Sovyetler ve Almanya'dan ayrılmıştı. Bütün ovaları ve sonsuz tarlalarıyla orada birdenbire bitivermişti. Gözlerini bu haritaya doğru çevirdi, orada sanki binlerce atlı görüyormuş gibi kulaklarını verdi:

- Yatanım! dedi. Benim memleketim!" (Koray K. H., 2020, s. 155)

Refik Halit Karay'ın "*Eskici*" hikâyesinde mekânın hafızasını temsil eden olay anlatır. Beş yaşında, öksüz ve yetim bir çocuk olan Hasan, çocukluk mekânı olarak vapur, tren, yabancı evler gibi geçici alanlar üzerinden hikâye şekillenir. Hasan, çocukluk mekânı, doğrudan bir ev ya da şehir değildir. Zorunlu mekân değişimi yaşayan Hasan, girmiş olduğu mekanlarda yabancılaşma, yurtsuzluk ve belirsizlikle hayatı bütünleştirilmiştir. Filistin'in uzak bir kasabasına gönderilmiştir. Zorunlu mekân değişimi tanıdık mekanlardan kahramanı koparmaktadır. Çünkü uzun süreli bir mekânda kalamayan Hasan, çocukluk refleksi oyun ve ihtiyaçlarını yani yaşamını ilk kez bindiği vapurda gördüğü güverte, sandallar, ilanlar ve vardiyalar, onun çocuk dünyasında oyunla karışmış bir mekânsal algı yaratır. Deniz ortasında yalnız duran gemi gibi bir süre sonra gemi açıldıkça ve zaman ilerledikçe Hasan'da yalnızlık ve mekân olan vapurun deniz ortasındaki yalnızlığına eş içsel kopuş yaşamaya başlamıştır. İlk gemiye bindiği neşeli ve oyunlu tavrı yalnızlık ve kopuşa dönüşen duyguya evrilmiştir (Karay, 2009, s. 14-15). Denizin ortasında tek olan gemi misali Hasan için gemi ve yeni kentte mekân olarak, onun için yalnızca fiziksel değil; psikolojik anlamda da yabancı bir yer hâline gelmiştir. Türkçe konuşan bir ayakkabı tamircisi ile

konuşması, onun üzerinden aidiyet duygusu hissi doğurur. Ancak, konuşarak içsel huzur bulduğu eskicinin gitmesiyle çocukluk mekânı geçici olur. Mekândan ayrılan eskici ile birlikte içsel sığınağı da dağılır.

Çocukluk mekânını ele alan bir diğer hikayecimiz Sabahattin Ali'dir. "*Bir Orman Hikâyesi*" adlı eserinde, çocukluk mekânı çok belirgin ve güçlü bir şekilde konu edinmiştir. Mekân ormandır. Orman ve orada büyüyen çocuklar arasında bağ kurmaktadır. Çocuklukta yaşanan mekânlar, karakterin iç dünyasının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Orada yaşayan ve dış mekân ile iletişimi olmayan çocuk veya insanlar onun dışında bir evrenin olduğunu düşünemez veya tam olarak tasavvur edemezler. "Köyümüz bir ormanın ortasındaydı... Biz onun dışında da dünya olduğunu bilmezdik bile. [...] Orada kaybolmamız mümkün değildi. Kırık dallar, devrilmiş kütükler bize yol gösterirdi. Hem insan kendi evinde kaybolur mu" (Ali, 1997, s. 86). Ormana karşı bir aidiyet oluşan köylü ve çocuklarda mekânın kaybedilmesi onlar için bir kayıp olarak görülmektedir. Anlatıcının gençliğinde kız kaçırdığı ağacın kesilmesi ile kolunun kesilmesi arasında bir duygu ve anlam bağı kurmaktadır (Ali, 1997, s. 88). Ormanın mekân olarak ele alındığı hikâye de Kenan Hulusi Koray'ın "*Bir Garip Adam*" hikâyesidir. Mekân ormandır. Yusuf, ormandan korkmasına rağmen orada koruculuk yapmaktadır. Orman ortamındaki yaprakların hisirtisi, kuş cıvıltısı ve Çingene'nin kendisi için kehanette bulunup bir ağaçtan dolayı öleceğini Yusuf'un çalıştığı mekân ormanda gerçeklik algısını yitirerek mezar görevi görmektedir. Orman mekân olarak mezarlar gibi ölümü hatırlatan bir işlevi görmektedir (Koray K. H., *Bir Garip Adam*, 2020).

Sabahattin Ali'nin "*Duvar*" hikâyesi, deniz kenarında surlar içinde inşa edilmiş bir hapishanede kaçış planlı yapan hikâye konu edinir. Etrafı denizle çevrili ola hapishanede deniz ve kuşlar özgürlüğü temsil ederken, aynı mekân da mahkûmlar kapalı alanda yaşam sürmektedir. Kaçış planı geriye dönüş anlatım tekniği ile anlatılır. Hapishaneden kaçış planı yapan mahkûmun vazgeçmesi ve bunun sonucunda içine çöken pişmanlık ve dert seviyesindeki hisleri yazıya dökülür. Yıllar sonra hapishane duvarı yıkılarak yenilenir. Duvardan çıkan bir kâğıt kaçış planı ve pişmanlığını aynı sıcaklığı ile mekânda hissettirir ve hatırlatır (Ali, 1997, s. 55). Mekânın belleği, gerçekliği, sırları saklama yönüne değişmektedir. Kaçış planını ayrıntısına kadar anlatan mahkûm, kendinden önce açılan duvardaki deliği nasıl bulduğunu anlatması mekânın taşıdığı hafızanın ötesinde anlatanı merkeze yerleştirip hatırlatma yapmaktadır. Bunun yanında mekânın saklayıcı özelliğine de dikkati çekmektedir (Ali, 1997, s. 56-64). Ağaç ile mekânsal bellek kurulan anlatıcı gibi eşya ile ev mekân ilişkisi kuran hikâyecilerimizden Necip Fazıl Kısakürek "*Eski Elbiselerin Hafızası*" adlı hikâyesinde elbiseler bir mahfaza görevini üstlenmektedir. "Giysi ve ev düşlerinin ikamet etme işlevi konusunda hayal gücü egzersizi yapmaktan hoşlananlara hiç de yabancı değildir" (Bachelard, 1996, s. 135). Eşyalarla kurulan bağ ve hafızaya hizmet etmelerini

anlatan kurgu, karanlık bir mekân olduğu vakit, Kapalıçarşı'daki eski elbiseciler dükkânındaki elbiselerin hafızalarının ortaya çıktığını haber vermektedir. "Başlangıçta dümdüz bir alın gibi hiçbir şey ifade etmeyen elbiseler, atılacağı güne kadar vücudun her hareketini saniyesi saniyesine kaydeden korkunç bir hafızadır" (Kısakürek, 2019, s. 25). Suat Derviş'in "Yeşil Elbise" hikâyesi de bu açıdan değerlendirilebilecek bir hikâyedir. Hikâyede yeşil elbisesini gözlerinin rengine benzediği için çok seven ve ayna karşısından ayrılmayan (s. 119) bir genç kızın ilk aşkının nasıl hüsrarla sonlandığı anlatılmaktadır.

Kenan Hulusi Koray'ın, "Yaz ve Aşk Hikâyeleri" adlı hikayesinde yer alan "R.B.K. Pansiyonu" 1917 ihtilali sonrası Türkiye'ye gelen ve yirmi yıldır yaşayan, Madam Gribaşof'un mekân olarak Pansiyon'da geçen hikayesidir. Pansiyon gerek dıştan görünümü gerekse iç dizaynı, Madam Gribaşof'un kişiliğini yansıtan bir mekandır. Mekân ile kahramanın kişilik özdeşleşmesi ile kendi kültürünü ülkesi dışında yaşatması dikkati çekmektedir. Mekân, Madam Gribaşof için ülkesine duyduğu özlem ve bağlılığı ifade ettiği ve yaşattığı yer olmuştur. "Gribaşof'un odası halis Rus kokuyordu. Buradaki möbleler, halılar, bir divan tamamıyla Rus stilindeydi." (Koray K. H., 2004). Kenan Hulusi Koray, kahramanlarının ruh hallerini mekân ile tasvir ederek okuyucuya yansıtmıştır. "R.B.K. Pansiyonu" hikayesinde olduğu gibi "Yusufçuk" adlı hikâyesi de buna en güzel örnektir. Yusuf, genç ve taze delikanlıdır. Olaylarının büyük çoğunluğu şehirde geçen hikâyelerinin bir örneği olarak Yusuf, İstanbul'a büyük ümitlerle gittiğinde, şehir ve tabiat da Yusuf gibi yeşil ve cıvıl cıvıl, güzel ve onun gibi umut doludur. Ancak, tabiat gibi kapkaranlık bir akıbetle yaşamı son bulur, büyük umutlarla gittiği İstanbul sonu olur ve intihar eder. İstanbul, her yer canlı ve kuşlar etrafında dönen Yusuf mekanların ve tabiatın sahteliği ile örtüşen toplum ve insanları tanıyamaz. İnsan fıtratı mekân ile ilişkisini çözemez. (Koray K. H., 2020, s. 188-189). Kenan Hulusi Koray, "Son Öpüş" adlı hikâyesinde mekân olarak tabiat tasvirlerinden faydalanarak okuyucuya yansıtmaktadır. Tabiat, hikayesinde mekân olarak farklı bir fonksiyonel nitelik kazanmıştır. Hikayedeki mekân olan tabiatın müthiş uyumu karşısında, insan zalim ve uyumsuz olduğu mesajını vermektedir. Bu atmosfer yaratmanın en kullanışlı malzemesi olan mekândan faydalanmıştır. (Koray K. H., 2021)

Suat Derviş'in "Bir Kış Gecesi" anıların ve bilinç akışının, düşlemenin ortaya çıktığı hikâyede, soba etrafında oturan ailenin korku hikâyeleri anlatarak zaman geçirdiği anda ocağın önünde yaşanan anılarla bir kapı açılır. Mekândaki konuşmaların etkisiyle bilinç akışı ile üzerindeki düşlemenin ve anıların mekânda ortaya çıkması sağlanır. Geçmişin anlatıldığı ve canlandırıldığı, çok katmanlı bir anlatıcı ile yoğunlaşan duygular mekânın hafızasında yer edecek malzemeleri vermektedir. Mekân belleği kış geceleri büyük annenin odasında lambanın ısıtan ışığı altında zar ve kahkaha seslerinden oluşan hatırlarla doludur. "Mangaldan, sobadan odayı okşayıcı ve sıcak sızıyordu ve

hâlâ dışarıda kar dünyayı uyandırmak ve rahatsız etmekten çekinir gibi sessiz yağıyordu” (Derviş, 2017, s. 95). Mekân olarak, oda tabiat ve dışardan gelecek her şeye karşı koruyan bir sığınak gibidir. Geçmişin, mekân belleğinde tuttuğu kolektif ve bireysel anılar, esrarlı hikayeler çoğu yaşanmış geçmiştir. “Böyle uzun gecelerde esrarlı hikâyelere karşı olan düşkünlük, sohbeti heyecanlı hâlâ getiriyordu” (Derviş, 2017, s. 95). Zeynep’in babaannesi öldükten sonra mekân olan evde baston sesinin duyulması, yanan soba etrafında ve yorgan altına saklanma sebebi olan korkulu algılamalar ve anlamlar, mekân ile hala yaşamaktadır. Zeynep’in çocukluk arşivi olan mekân, hatıra ve karanlığı yeni anlamlar yükleyerek saklayan bir belleğe sahiptir. Mekân hem bu hatırayla hem de karanlıktaki farklı algılanma hâliyle yeni anlamlar üretmiştir. Sonuç olarak, hikâye boyunca mekân bir çocukluk belleğinin arşivi gibi işlev görür.

Sonuç

Tüm bu örneklerden hareketle Erken Cumhuriyet Dönemi hikâyeleri, genelde çocukluk mekânıyla ilişkilendirilen hafızanın canlanması mekânıyla ilişkilendirilen söylenebilir. Bu mekânların yaşantıları görünür kıldığı sahnelerde anlatı; duygusal, kültürel ve sembolik katmanlar kazanarak bireyin iç dünyasında ya bir sığınak hâline gelmekte ya da bir çöküntü alanına dönüşmektedir.

Bachelard’ın ortaya koymak istediği, mekânın nesneler aracılığıyla iç dünyayı aydınlattığı, yönlendirdiği ve şekillendirdiğidir. Mekân, yalnızca fiziksel bir çevre olmanın ötesine geçerek, günlük ve küçük görünen nesnelerle birlikte duygusal, düşünsel ve ruhsal derinlikler kazanmaktadır. Mekân ve insan arasındaki ilişki maddi olduğu kadar ruhsal nitelikte taşımaktadır. İç ve dış mekanlar bakımından mekân türlerinin sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Mekânın olgusal anlamı, dünyayı ve ilişkiler ağını, mekanla birlikte öne çıkan kavram olan mekân ve bellek ilişkisinin hafızayı harekete geçiren, canlandıran bir undur olduğu görülmektedir. Yazarların mekanlara bakışıyla olaylar arasında paralellikte göstermektedir. Mekânın sahne oluşturma imkânı bellek ile bütünleşerek anlatımlarda imkânı verdiği görülmektedir. Mekân ve bellek, incelediğimiz hikâye yazarlarının hemen hemen tamamında hikayelerinde verdiği uzam türlerinden biri olmuştur. Mekanla kurguyu biçimsel ve örgü konusunda ilişkilendirilmiştir.

Bu nesneler hem bireysel hafızanın hem de anlatıların anlam katmanlarının taşıyıcıları hâline gelirken, aynı zamanda yeni mekânsal izleklerin kurulmasına da olanak tanır. Anlatılarda yer alan her bir nesne, işlevinin ötesinde bir simgeye dönüşerek kurgunun evrenini kuran ve genişleten temel unsurlardan biri olur. Dolayısıyla, edebi metinlerde mekânın poetikası, ancak nesne–mekân etkileşimi bütüncül biçimde değerlendirildiğinde tam anlamıyla kavranabilir.

KAYNAKÇA

- Abasıyanık, S. F. (2009). *Sait Faik Abasıyanık Bütün Eserleri* (1. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akalın, N. (1998, Mayıs). *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*. Dergâh, IX(99).
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (7. b.). Ankara: Akçağ.
- Ali, S. (1997). *Sabahattin Ali Bütün Öyküleri I* (1. b.). (P. Özer, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek "Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik"* (2. b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atila, İ. (1993). *Mimarlıkta Mekân Kavramı*. *Psikoloji Çalışmaları* (Studies in Psychology), 19, s. 75-88.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I* (2. b., Cilt I). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük II* (2. b., Cilt II). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın Poetikası*. (A. Derman, Çev.) Kesit Yayınları.
- Bahtin, M. (2001). *Karnavaaldan Romana*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bahtin, M. (2014). *Karnavaaldan Romana*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek*. (I. Ergüden, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çetin, N. (2019). *Roman Çözümleme Yöntemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Derviş, S. (2017). *Ahmet Ferdi Bir Kış Gecesi*. İthaki Yayınları.
- Derviş, S. (2019). *Beni mi?* İstanbul: İthaki Yayınları.
- Develioğlu, F. (1986). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- Groh, J. M. (2016). *Mekân Yaratmak Beyin Neyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?* (G. Koca, Çev.) İstanbul: Metis.
- Hafız, M. (2019). *Platon Felsefesinde Khora Varlık, Oluş ve Mekân Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Dört Mevsim Kitap.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karay, R. H. (2009). *Gurbet Hikâyeleri- Yeryüzünde Dünya Var*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kısakürek, N. F. (2019). *Hikâyelerim*. Büyük Doğu Yayınları.
- Konyalı, B. Ş. (2022). *Edebi Mekânın Poetikası*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Koray, K. H. (2004). *Yaz ve Aşk Hikâyeleri*. (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Doğan Kitap.

- Koray, K. H. (2020). *Bir Garip Adam*. İstanbul: Vacilando Kitap.
- Koray, K. H. (2020). *Bir Otelde Yedi Kişi*. (S. Kasap, Dü.) İstanbul: Kapra Yayıncılık.
- Koray, K. H. (2021). *Bahar Hikâyeleri & Son Öpüş*. İstanbul: Kapra Yayınları.
- Koray, K. H. (2021). *Son Öpüş*. İstanbul: Can Yayınları.
- Korkmaz, R. (2007). *Romanda Mekânın Poetiği. Edebiyat ve Dil Yazıları (Mustafa İsen'e Armağan)* (s. 399-415). içinde Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2017). *Romanda Mekân Poetiği*. R. Korkmaz, & V. Şahin (Dü) içinde, *Romanda Mekân Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler* (s. 9-26). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kula, O. B. (2012). *Kant, Schiller, Heidegger-Estetik ve Edebiyat* (1. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurt, S. (2021). *Haneden Ev Haline*. İletişim Yayınları.
- Narlı, M. (2002). *Romanda Zaman ve Mekân Kavramları*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 91-106.
- Narlı, M. (2014). *Şiir ve Mekân* (2. b.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Örik, N. S. (2009). *Sanatkârlar*. (M. K. Özgül, & V. Bilgi, Dü) Oğlak Yayınları.
- Özak, N. Ö., & Pulat Gökmen, G. (2009, Eylül). *Bellek ve Mekan İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi*. itüdergisi/a, s. 145-155.
- Özoğlu, S., & Erman, T. (2017). *Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine. Bir Varmış Bir Yokmuş- Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar* (s. 13-19). içinde İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Parmaksız, P. M. (2019, Haziran 14). *Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma*. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 6(1), s. 7-26.
- Parmaksız, P. M. (2019). *Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma*. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi(6), s. 7-26.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Safa, P. (2019). *Hikâyeler*. (A. B. Çalık, Dü.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sarıkavak, K. (1997). *İbn Sina ve Gazali'de Zaman Anlayışı*. Felsefe Dünyası, s. 52-71.
- Sevinç, K. S. (2022, Haziran). *Türk Romanında Hatırlama ve Unutma Mekanı Olarak Kahvehaneler, Meyhaneler, Barlar ve Kafeler*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Shayegan, D. (2017). *Yaralı Bilinç - Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni* (5. b.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Süalp, Z. T. (2004). *Zamanmekân(Zamanmekân)Kuram ve Sinema*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Şenyurt, O. (2018). *Osmanlı'da Mimari Mekân ve Yaşam Zamanın Mekânları - Mekânın*

Zamanları. İstanbul: Doğu kitabevi.

Taşçı, H. (2014). *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tekin, M. (2020). *Roman Sanatı 1: Romanın Unsurları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tosun, N. (2018). *Modern Öykü Kuramı*. Hece Yayınları.

Tunç, G. (2020). *Şiir ve Bellek*. Ötüken Neşriyat.

Uşaklıgil, H. Z. (2021). *Kadın Pençesi* (1. b.). (S. Kasap, Dü.) İstanbul: Kapra Yayıncılık.

Uşaklıgil, H. Z. (2021). *Onu Beklerken* (1. b.). (S. Çonoğlu, Dü.) İstanbul: Kapra Yayıncılık.

Uşaklıgil, H. Z. (2021). *Sepette Bulunmuş & Hepsinden Acı* (1. b.). İstanbul: Kapra Yayıncılık.

Uşaklıgil, H. Z. (2025). *Aşka Dair* (1. b.). (F. Ay, Dü.) İstanbul: Telve Kitap.

Ziya, S. (2017). *Silinmiş Çehreler Beliren Simalar*. (F. Dinçer, Dü.) Gece Kitaplığı.

